

Az áhítat nem hivatalos alkalmai és formái
az 1800 előtti Magyarországon

Pázmány Irodalmi Műhely

Lelkiségtörténeti tanulmányok

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Magyar Irodalomtudományi Tanszék

és az

MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport
sorozata

Sorozatszerkesztő
Szelestei N. László

A sorozatban megjelent:

1. Lelkiségtörténeti számvetés
2. Régi vallásos énekek és énekeskönyvek
3. Régi magyar imakönyvek és imádságok
4. Az áhítat nem hivatalos alkalmi és formái az 1800 előtti Magyarországon

Az áhítat nem hivatalos alkalmi és formái az 1800 előtti Magyarországon

I. füzet

Szerkesztette Bogár Judit

Lektorálta Ajkay Alinka

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Piliscsaba, 2013

Pázmány Irodalmi Műhely

Lelkiségtörténeti tanulmányok

A kiadvány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0014,
‘TEHETSÉGTÁMOGATÁS A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS
EGYETEM KILENC TUDOMÁNYÁGÁBAN’
c. projekt támogatásával készült.

A kötet szerkesztője a PPKE BTK
Irodalomtudományi Doktori Iskolájának oktatója,

lektora ugyanott témavezető,

a füzet tanulmányainak írói közül Bogár Judit a doktoriskola oktatója.

A kötet tördelőszerkesztője Finta Gábor, a doktoriskola témavezetője.

A tartalomjegyzék az első,
a névmutató a negyedik füzetben található.

ISBN 978-963-308-102-0

ISSN 2060-7385

|| *Tartalom*

A piliscsabai Lelkiségtörténeti Műhely 2011. április 29–30-án tartott negyedik konferenciájának programja	7
BÁRTH DÁNIEL „Félhivatalos” benedikciók a kora újkori Magyarországon A zivatar visszaverésének változatai	11
BOGÁR JUDIT A vallásosság mozzanatai egy evangélikus lelkész életében a 18. század elején.....	21
FARMATI ANNA A kolozsvári Nepomuki Szent János Társulat áhítatgyakorlatai.....	31
FRAUHAMMER KRISZTINA „Máriát ájtatosan tisztelő híveknek vigasztalásokra intézett tsekély igyekezet...” (A kegyhelyismertető mint az áhítatkeltés forrása).....	41
GUITMAN BARNABÁS A „szent fejedelem”, II. Ferdinánd vallásgyakorlatának elemei.....	55
GYÖNGYÖSSY ORSOLYA Historia Vexillorum Céhzászlók a csongrádi Nagyboldogasszony templomban.....	71
HUBERT ILDIKÓ Az irodalom vidékein – Baróti Szabó Dávid Krisztus- és Péter-siralom fordítása Egy hagyományba illeszthető fordítás	81
ILKÓ KRISZTINA Szent Zoerard-András (Szórád) ikonográfiája a 17–18. századi grafikák tükrében.....	93

H. KAKUCSKA MÁRIA	
Hitélet az Orczyak körében és a velük rokon családokban.....	109
KILIÁN ISTVÁN	
Karácsony és vízkereszt néhány jezsuita templomban a 18. században.....	119
KÓNYA FRANCISKA	
„Nincs nagyobb szükség az halálnál; de nagyobb barátság sincsen abban való szolgáltnál.” Halálra való felkészülés Tarnóczy István bestsellerében	133
KŐVÁRI RÉKA	
Halottas énekek Bukovinában és Moldvában Nyomatott énekeskönyvek és népi kéziratok kapcsolata	145
PETRŐCZI ÉVA	
Szentség és köznapiság – néhány tanúság Felvinczi Sándor verses laudációja nyomán	159
SZÁRAZ ORSOLYA	
„Ninive paenitentem videre te crederes” A penitenciális népmissziók egy típusa a 18. századi Magyarországon.....	167
SZELESTEI N. LÁSZLÓ	
A győri Magyarok Nagyasszonya Társulat a 17. században.....	203
VOIGT VILMOS	
Lang János „Kateketika Beszédjei”.....	219
Személynévmutató	227
Inhalt	237

*A piliscsabai Lelekiségtörténeti Műhely
2011. április 29–30-án tartott negyedik konferenciájának
programja*

BÁRTH DÁNIEL, hab. egyetemi adjunktus, ELTE BTK Néprajzi Intézet,
Folklore Tanszék (Budapest)

„Félbivatalos” benedekciók a kora újkor Magyarországon

SZIGETI JENŐ, professor emeritus, ME BTK (Miskolc)

A protestáns parasztecclesiológiák puritán olvasmányai

SZÁRAZ ORSOLYA, PhD, tudományos munkatárs, DE Magyar Irodalom-
és Kultúratudományi Intézet (Debrecen)

*„Niniven poenitentem videre te crederes.” – A penitenciális népmissziók egy típusa a
18. századi Magyarországon*

VOIGT VILMOS, professor emeritus, ELTE (Budapest)

Lang János „Kateketika Beszédjei”

SZELESTEI N. LÁSZLÓ, egyetemi tanár, PPKE BTK Magyar Irodalomtu-
dományi Intézet (Piliscsaba)

Magyarok Nagyaszonya Társulat a győri jezsuitáknál a 17. században

KÓNYA FRANCISKA, doktoranda, BBTE BTK (Kolozsvár)

*„Nincs nagyobb szükség az halálnál; de nagyobb barátság sincsen abban való
szolgálatnál.” – Halálra való felkészülés Tarnóczy István bestsellerében*

FARMATI ANNA, PhD, irodalomtörténész, szerkesztő (Kolozsvár)

A kolozsvári Nepomuki Szent János társulat ábítatgyakorlatai (1741)

PETRÓCZI ÉVA, intézetvezető docens, KRE Puritanizmuskutató Intézet
(Budapest)

Szentség és köznapiság – Néhány tanúság Felvinczi Sándor verses laudációja nyomán

HUBERT ILDIKÓ, irodalomtörténész (Budapest)

Az irodalom vidékein – Baróti Szabó Dávid Krisztus- és Péter-síralom fordítása

ILKÓ KRISZTINA, egyetemi hallgató, ELTE BTK (Budapest)

Szent Zoerard-András (Szórád) ikonográfiája a 17–18. századi grafikák tükrében

SZILÁGYI ANNA RÓZSIKA, doktoranda, BBTE BTK (Kolozsvár)

„Edes ötsém, Lucza, miért kérned tőlem, a’ mit te adhatsz a’ te Anyádnak?” – A legenda mint az ábítatkeltés műfaja

GUITMAN BARNABÁS, PhD, egyetemi tanársegéd, PPKE BTK Történettudományi Intézet (Piliscsaba)

II. Ferdinánd vallásossága

BOGÁR JUDIT, PhD, egyetemi adjunktus, PPKE BTK Magyar Irodalomtudományi Intézet (Piliscsaba)

A vallásosság mozzanatai egy evangélikus lelkész életében a 18. század elején

H. KAKUCSKA MÁRIA, PhD, irodalomtörténész, MTA Irodalomtudományi Intézet, Könyvtár (Budapest)

Hűtél az Orczyak körében és a velük rokon családokban

MUNTAGNÉ TABAJDI ZSUZSANNA, doktoranda, ELTE BTK (Budapest)

A katolikus és protestáns filiák helyzete a 18. századi váci egyházmegyében

KILIÁN ISTVÁN, professor emeritus, ME BTK (Miskolc)

A járszolállítás szokása néhány 18. századi jezsuita templomban

BARNA GÁBOR, igazgató, tanszékvezető egyetemi tanár, SZTE Bálint Sándor Vallástudományi Intézet, GFHF (Szeged)

Barokk szentsírok és 19–20. századi továbbélésük Magyarországon

KÓVÁRI RÉKA, DLA, tudományos munkatárs, MTA Zenetudományi Intézet
(Budapest)

*Halottas énekek Bukovinában és Moldvában – Nyomtatott énekeskönyvek és népi
kézíratosok kapcsolata*

GYÖNGYÖSSY ORSOLYA, PhD, tudományos munkatárs, SZTE Bálint Sándor
Vallástudományi Intézet, GFHF (Szeged)

Céhászlók sorsa a csongrádi Nagyboldogasszony templomban

FRAUHAMMER KRISZTINA, PhD, tudományos munkatárs, SZTE Bálint
Sándor Vallástudományi Intézet, GFHF (Szeged)

*„Máriát ájtatosan tisztelő híveknek vigasztalásokra intézett tsekély igyekezet...” (A
kegybelyismertető, mint az ábítatkeltés forrása)*

FORGÓ ANDRÁS, PhD, egyetemi adjunktus, PPKE BTK Történettudomá-
nyi Intézet (Piliscsaba)

Eszterházy Károly és az egri egyházmegye búcsújáró helyei

HORVÁTH SÁNDOR, PhD, néprajzkutató, Vas Megyei Múzeumok Igazgató-
sága, Savaria Múzeum (Szombathely/Narda)

Búcsújárás Nyugat-Magyarországon a 18. században

BÁRTH DÁNIEL

„Félhivatalos” benedikciók a kora újkori Magyarországon

A zivatar visszaverésének változatai

Az egyházi liturgikus áldás- és átokgyakorlat szöveges kifejeződéseinek számító benedikciók és exorcizmusok történeti kutatása európai szinten komoly múltra tekint vissza.¹ Magyarországon a két világháború közötti liturgiátörténet éppen csak belekezdett a hazai forrásanyag feltárásába és elemzésébe, amikor az 1950 utáni politikai-ideológiai miliőben hosszú időre visszaszorultak az efféle módszeres vizsgálatok.² Az 1980-as években – szórványos előzmények után³ – a néprajzi szakirodalomban támadt föl a gazdag szöveganyag iránti érdeklődés, amelyet elsősorban a paraszti ráolvasások történeti kérdéseinek tisztázása motivált.⁴ A hazai néphitkutatás vezető kutatói felismerték a népi szómágia alapszövegeinek és az egyházi benedikcióknak genetikus összefüggéseit: mára tisztázódott, hogy a magyarországi ráolvasások korpuszának több mint fele ilyen jellegű egyházi szövegekre vezethető vissza.⁵ A fő kérdést az átadás-átvétel útjainak tisztázása jelentette, amellyel kapcsolatban – középkori forrásaink végeggé folytán – a kora újkori benedikciók és exorcizmusok feltárása tűnt a legfontosabbnak. Több mint egy évtizede megkezdett kutatómunkám során e hiány pótlását tűztem ki

¹ A témakör gazdag szakirodalmából csak két középkorral foglalkozó művet, egy több mint száz esztendőös klasszikus német monográfiát és egy egészen friss francia kötetet emelek ki: Adolph FRANZ, *Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter*, Freiburg im Breisgau, 1909, I–II; Florence CHAVE-MAHIR, *L'exorcisme des possédés dans l'Église d'Occident (X^e–XIVe siècle)*, Turnhout, Brepols, 2011.

² Különösen a liturgiátörténet bencés kutatói (Zalán Menyhért, Radó Polikárp) emelhetők ki ebből a szempontból.

³ Bálint Sándort elsősorban a szentelmények történeti néprajzi vizsgálata felől érdekelte e forrásanyag: BÁLINT Sándor, *Sacra Hungaria: Tanulmányok a magyar vallásos népelet köréből*, Kassa, 1944, 99–128.

⁴ PÓCS Éva, *Egyházi benedikció – paraszti ráolvasás = Történeti antropológia*, szerk. HOFER Tamás, Bp., MTA Néprajzi Kutatócsoport, 1984, 109–137; UÓ., *A „gonoszűzés” mágiikus és vallásos szövegei = „Mert ezt Isten hagyta...”: Tanulmányok a népi vallásosság köréből*, szerk. TÜSKÉS Gábor, Bp., Magvető, 1986, 213–251.

⁵ PÓCS Éva, *„Én vagyok mindennél nagyobb orvos, te vagy mindennél nagyobb bájós”: Egyházi benedikció – paraszti ráolvasás = P. É., Magyar néphit Közép- és Kelet-Európa határán*, Bp., L'Harmattan, 2002, 173–211.

célul. A 2010-ben napvilágot látott forráskiadvány reprezentatív válogatást közöl a magyarországi kiadású, 16–18. századi hivatalos és „félhivatalos” szertartáskönyvek benedikciós rítusaiból.⁶ A körülbelül százhatvanféle benedikciós szertartásrend (ordó) valóságos „arzenálként” jelenítődik meg előttünk, amely a szentségi gyakorlat mellett a római katolikus egyház egyik legfontosabb „fegyvertárát” jelentette a konfesszionalizáció időszakában.

Jelen tanulmányban e gazdag kollekcióból mindössze egy típuscsaládot választottam ki, amelyen keresztül kellőképpen megvilágíthatók a forrásanyag lelkiség-történeti tanulságai. Az önkényesen (ám tudatosan) kiragadott példa szándékaim szerint egyúttal a korabeli egyházi mentalitás eltérő rétegeinek elkülönítéséhez is hozzájárul.

Tudományos közlemények esetében kissé szokatlannak tűnhet a felszólítás, ám dolgozatom argumentációja szempontjából mégiscsak szükségszerű, hogy rögtön az elején egy izgalmas időutazásra invitáljam az olvasót. Fantáziánk és olvasmányaink segítségével repüljünk vissza képzeletben jó két és fél évszázadot, mondjuk a 18. század közepére! Tegyük fel, hogy 1750 nyarának egy napján járunk, amikor sűrű gomolyfelhőzet, viharos széllel járó zivatar közeleg Magyarország felé. A mezőgazdaságból élő emberek érthető módon segítséget várnak, mégpedig elsősorban a Mindenhatóval létesítendő kommunikáció legfontosabb letéteményeseitől: az egyház képviselőitől. Lássuk, milyen kínálattal rendelkeznek világi papjaink és szerzetesrendjeink, amelynek segítségével a hívek szükségletei megfelelő módon kielégíthetők! Utazásunk térben öt helyszínt érint, amelyek egyúttal az egyházi benedikciós gyakorlat eltérő mintáit reprezentálják. A helyszínek kiválasztásánál a meghatározó jelentőségű szertartáskönyveink kiadásának helye volt irányadó.

1. Esztergom

Az esztergomi világi papság kissé eszköztelenül, mondhatni tehetetlenül szemléli a közelgő felhőket. Hivatalos szerkönyvében, amelynek Tridentinum utáni változatát Pázmány Péter adta ki 1625-ben,⁷ nincs igazán „ha-

⁶ BÁRTH Dániel, *Benedikció és exorcizmus a kora újkori Magyarországon*, Bp., L'Harmattan, 2010.

⁷ A nagy jelentőségű rituále kiadásáról és tartalmáról: BÁRTH, *i. m.*, 51–53.

tékony” leírás (rítus) arra vonatkozóan, mit tehet ilyenkor a pap. A *Rituale Strigoniense* összeállítójának legfontosabb célja éppen az volt, hogy a mintaadó római szertartáskönyv (*Rituale Romanum*, 1614) nyomdokain a honi szentségi liturgia is csatlakozzon az egységesítő törekvésekhez, kiszorítva lapjairól az esetleges középkorias oldalhajtasokat, helyi jellegzetességeket. A hajdani (véltetően) gazdag hazai középkori benedikciós hagyományból így mindössze féltucat olyan ordó kapott helyet a megújított esztergomi szerkönyv lapjain, amely a római mintában nem szerepelt. Mivel a zivatar elhárítására szolgáló szertartásrend nem tartozik ezek közé, ezen a téren meglehetősen szegényes kínálattal rendelkeztek az esztergomi rituálét használó papok. Az időjárás befolyásolhatóságát óvatosan kezelő római (tridentí) szemléletnek megfelelően erre az eshetőségre csupán néhány visszafogott megoldási lehetőséget találunk. A szerkönyv három efféle ordót villant fel, amelyek valójában nem is benedikciók, hanem ünnepélyes körmenetek (processziók).⁸ A szárazság esetén esőért, fenyegető felhők esetén derült égért vezetett processzió mellett egy rövid szertartás a zivatarfelhők imákkal történő visszaverését célozza meg.⁹ Utóbbi rítus bevezetőjében megjegyzik, hogy húzzák meg a harangokat is, és a litániában kétszer ismételik meg a helyzetnek megfelelő könyörgés sorát („a fulgure et tempestate libera nos domine”). A 147. *szoltár* után rezponzórium, majd négy rövid oráció következik. Utóbbiak az Istent szólítják meg, akinek haragja megnyilvánulásaként értelmezik a villámokat és a vihart. Egy rövid imádság Jézus Krisztushoz szól, aki annak idején látványosan parancsolt a szélnek és a tengernek. A szertartás egy pontján a pap a kereszt jelét rajzolja a levegőbe, és szenteltvizet is hint a zivatarfelhők irányába. Magának a körmenetnek a lefolytatásáról az előírások nem túl beszédeseek.¹⁰

⁸ *Rituale Strigoniense, seu formula agendorum in administratione Sacramentorum, ac caeteris Ecclesiae publicis functionibus*, jussu, et autoritate illustrissimi ac reverendissimi Domini Petri PAZMANY, Archi-Episcopi Strigoniensis, nunc recenter editum, Posonii, 1625.

⁹ Az ordók szövegére lásd: BÁRTH, *i. m.*, 178–181.

¹⁰ *Rituale Strigoniense...*, *i. m.*, 245–247.

2. Kalocsa

Annak érzékeltetésére, hogy a kora újkori hivatalos egyházmegyei szerkönyvek kínálata is különbözött egymástól, a Patachich Gábor érsek által 1738-ban kiadott *Rituale Colocense* példányába lapozunk bele. Az első újkori kalocsai rituále összeállítói az Esztergomtól való függetlenséget hangsúlyozták, ám összességében csekély eltérést tartalmaznak a Pázmány-féle mintához képest.¹¹ Témánk szempontjából nem elhanyagolható, hogy a kalocsai érsekség papsága számára valamivel több lehetőség állt rendelkezésre a közelgő viharral történő szembeszálláskor. Az imént bemutatott processzió mellett ugyanis egy önálló ordó is helyet kapott a rituáléban *Benedictio aëris* címmel. A levegő megáldásának szertartását – az alcím tanúsága szerint – nyáron, vásár- és ünnepnapokon a szentmise előtt vagy után a plébánia-templomokban szokták végrehajtani. A rezponzóriumból és három orációból álló rövid ordó Isten, Szűz Mária és Jézus Krisztus mellett a „szent angyalok, patriarkák, próféták, apostolok, mártírok, hitvallók, szűzek és özvegyek, valamint minden szentek” közbenjárását kéri a tomboló elemek lecsillapítására. Mindhárom könyörgés Istent szólítja meg, akinek hatalma a vihar feltámasztására és lecsillapítására egyaránt kiterjed.¹²

3. Nagyszombat

A közelgő zivatarfelhők láttán a nagyszombati jezsuita templomban több mint valószínű, hogy az ottani Jézus Társaságiak által 1739-ben kiadott *Fasciculus triplex* című gyűjtemény megfelelő fejezetét lapozták fel.¹³ Az egyik legfontosabb hazai kiadású benedikciós könyv összeállítói már a Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepén (február 2.) megáldott gyertyák hatékony-

¹¹ Vö. BÁRTH, *i. m.*, 54.

¹² *Rituale Romano-Colocense, seu formula agendorum in administratione Sacramentorum et caeteris ecclesiae publicis functionibus rite obeundis observanda. ac in usum Colocensis, et com-provincialium dioecesium accomodata, et utilibus additamentis aucta, autoritate, opera, et impensis Reverendissimi P. D. Gabrielis Hermannii Dominici miseratione divina Metropolitanae Colocensis, et Bacsensis canonice unitarum ecclesiarum Archi-Episcopi, Budae, 1738.* – A szöveg közlése: BÁRTH, *i. m.*, 190.

¹³ A jezsuita benedikciós kínálatra lásd: BÁRTH, *i. m.*, 69–75.

sága kapcsán említik, hogy az ördög által támasztott vihar, villámlás és égi-háború esetén használható.¹⁴ Az első fasciculus 18. fejezete egy az egyben e témakörnek szentelődött. A *De benedictionibus et exorcismis tempestatum* című fejezet bevezetője elterjedt és dicséretes szokásként említi meg, hogy nyaranként vasárnap a pap sokféle csendes időért imádkozik vagy úgy, hogy keresztel a kezében a templom tornácahoz vonul, vagy úgy, hogy az oltárnál marad, és ott mondja el az imákat. Mindeközben elmaradhatatlan a folyamatos harangszó, amely különösen hasznos ebből a szempontból.¹⁵ A benedikciós kötet összeállítója ezeket a szertartásokat ajánlja jó szívvvel és a következő érveléssel: „ha ugyanis a démonok és a rontások ereje eltávolítható a dolgokból, így az épületekből és a lakásokból is, akkor miért ne lehetne akár a levegőt is megtisztítani tőlük?” Argumentációja folytatásaként arról értekezik, hogy Istent igenis meg lehet kérni, hogy tartsa távol tőlünk a rontó hatalmakat. Két bekezdésben példákkal támasztja alá, hogy az ilyen jellegű szertartásoknak bibliai alapokon is van létjogosultsága. A névtelenségbe burkolózó szerző vitába száll azokkal, akik tagadják, hogy a démonok vagy azok segítői (varázslók, rontók, boszorkányok) zivatart tudnának támasztani. A másik oldalról azonban óva int bizonyos speciális vihar elleni exorcizmusoktól, amelyek a közvetlenül fenyegető vagy már jelen lévő zivatarra irányulnak. Ezek esetében nagyon oda kell figyelni, „nehogy valami babonáság csússzon be” a szertartásba („ne quid superstitionis irrepat”). Fontos kitétel, hogy Isten szolgálói csak olyan formulát használjanak, amelyet az egyház előljárói, kiművelt személyiségei hivatalosan jóváhagytak, és már ki is nyomtattak.

A *Fasciculus triplex*ben szereplő ordó a *János-evangélium* initiumával kezdődött, majd a mindenszentek litániája után két zsoltár (50., 129.) következett. A rövid oráció és a megáldó formula a hivatalos gyakorlatból ismert, könyörgő stílusban kéri Isten segítségét, miközben a pap szenteltvizet hintett a négy égtáj felé.¹⁶

Mialatt a nagyszombati jezsuiták a vihar elleni áldások létjogosultságán morfondíroztak, és gyűjteményükben a középkori elemektől jelentősen

¹⁴ *Fasciculus triplex exorcismorum, et benedictionum in Romano-Catholica Ecclesia usitatorum, ex variis authoribus approbatis collectus et historicis, ac exemplis subinde illustratus [...]*, Tyrnaviae, 1739, 24–26.

¹⁵ A harangok használatáról ugyanitt önálló fejezetben értekeztek: *Fasciculus triplex...*, i. m., 64–67.

¹⁶ *Uo.*, 56–64. A szöveget közli: BÁRTH, i. m., 181–182.

„megtisztított” szöveget közöltek, a „konkurens” szerzetesrendek egész másfajta kínálatot nyújtottak híveiknek.

4. Pannonhalma

A kora újkori bencés benedikciós gyakorlat hazai változata legkiválóbb tükrének az 1697-ben Pannonhalmán összeállított *Sacra arca benedictionum* című kéziratos szertartáskönyv tekinthető.¹⁷ Az értékes gyűjteményt korábbi, feltehetően késő középkori eredetű szórványos szertartásleírásokból állította össze az apátság egyik névtelenségbe burkolózó szerzetese.¹⁸ A kéziratos könyvet a 18. században a monostor falai között használták. Számunkra most a gyűjtemény *Exorcismus contra imminentem tempestatem fulgurum et grandinem* című ordoja emelkedik ki jelentőségében, amelynek címe is jelzi, hogy használatára a már (villámokkal és jégesővel) fenyegető zivatar ellen került sor. A szertartás a templomban a húsvéti gyertya meggyújtásával és általános imádságok elmondásával kezdődik, majd egy oráció keretében Krisztus hatalmának előhívásával, vihart lecsendesítő példájának megidézésével folytatódik. A pap ezt követően fordul a felhők felé, és elmondja az alábbi klasszikus, hármas szerkezetű, felszólító módban megfogalmazott imádságot. A „parancsoló” jellegű szöveg elmondása alatt összesen kilencszer rajzol keresztet a zivatarfelhők irányába.

*Circumdet te nubes Deus Pater +, circumdet te + Deus Filius, circumdet te Spiritus Sanctus +.
 Destruat te Deus Pater +, destruat te Deus Filius +, destruat te Deus Spiritus Sanctus +.
 Comprimat te deus pater +, comprimat te Deus Filius +, comprimat te Deus Spiritus
 Sanctus +.
 Amen.*

Ezután következik a négy evangélista segítségül hívása a négy égtáj megtisztításának szándékával összefüggésben. Majd a szertartás csúcspontjaként a pap által egyes szám első személyben megfogalmazott exorcizmus hangzik el, amelyben – helyi jellegzetességként – a Szent Benedekre, Mártonra, Istvánra, Lászlóra és Imrére történő hivatkozás is helyet kapott. Ebben az erőteljes szövegben Isten szolgája „jóllehet méltatlanul, de Isten és a legfőbb

¹⁷ *Sacra arca benedictionum magni fundatoris religionum divi patriarchae Benedicti* (kézirat). Lelőhelye: Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár, BKA 6.

¹⁸ A bencés benedikciós gyakorlat forrásainak bemutatása: BÁRTH, *i. m.*, 56–61.

parancsoló, Jézus Krisztus erejével és hatalmával megerősítve” már közvetlenül a felhőket és zivatarokat támasztó tisztátalan lelkekhez (immundissimi spiritus), illetve azok ellen beszél, miközben Krisztus életének eseményeire, valamint Mária és az említett szentek érdemeire hivatkozik. Az exorcizmus magába foglalja a zivatarfelhők erdő, puszta, lényegében lakatlan helyekre történő elküldését is, ahol nem árthatnak az embereknek, állatoknak, gyümölcsöknek, növényeknek és fának. Az ördögűző imádság Krisztus hatalmának szekvenciaszerű felsorolásával zárul, hatszor ismételve meg az „Ipse vobis imperat” kezdetű parancsoló formulát. Ezt követően a keresztes felmutatásával és a rá való hivatkozással („Ecce signum sanctissimae crucis +, fugite partes adversae”) adja meg a zivatarfelhőknek a kegyelemdőfést. A szertartás a négy égtáj szenteltvízzel történő meghintésével és a litánia eléneklésével zárul.¹⁹

5. Csíksomlyó

Képzletbeli időutazásunk utolsó stádiumaként a ferences lelkiség egyik 18. századi keleti fellegvárába, a csíki klostromba érkezünk el. A korszakban egyértelműen a franciskánusok rendelkeztek a „félhivatalos” benedikciók és exorcizmusok legnagyobb tárházával.²⁰ A helyi barátok 1750 nyarán, a közelgő viharfelhők láttán minden bizonnyal azt a gyűjteményt vették kézbe, amelyet éppen náluk nyomtattak ki egy évvel azelőtt *Fasciculus benedictionum* címmel.²¹ Ez a kisalakú, 72 oldalas kötet kimondottan zivatar elleni ordók kézikönyveként aposztrofálja magát a címlapon, ahol arra is utal, hogy nem ez az első kiadása (reimpressum), ám azt nem árulja el, hogy valójában egy 18. század eleji velencei kiadás szó szerinti utánnyomásának tekinthető. A „superiorum permissu” megjelöléssel ellátott gyűjtemény kiadását csupán a tartomány provinciálisa engedélyezte. A vihar elleni szertartásrendek 45 oldalon sorakoznak egymás után. Az összeállító különféle egyházmegyei rituálékból és többségében európai félhivatalos kézikönyvekből merítette

¹⁹ *Sacra arca benedictionum...*, i. m., ff. 28r–32v. – A teljes szöveg közlése: BÁRTH, i. m., 182–190.

²⁰ Erről összefoglalóan: BÁRTH, i. m., 61–69.

²¹ *Fasciculus benedictionum, exorcismorum, et validissimarum conjurationum ad effugandas aëreas tempestates [...]*, Csíksomlyó, 1749. – Vö. BÁRTH, i. m., 62.

szöveganyagát.²² A kötetet használó somlyói ferences alakjában a hívek egy igen kitartó papot láthatnak maguk előtt, aki hosszú időn keresztül, a szabad ég alatt, nekifeszülve az elemek tombolásának, szembeállva a szélviharral, villámokkal és jégesővel, fennhangon exorcizmusok, konjurációk és adjurációk hosszú sorában fenyegeti, parancsokkal utasítja, kényszeríti a levegőben rejlő démoni erőket, alvilági, fekete angyalokat, hogy távozzanak el a tenger fenekére vagy a sivatagba, ahol nem árthatnak az embereknek és javaiknak. A gyűjtemény első szertartásrendjeiben még a pannonhalmi ordó párhuzamai tűnnek fel, majd fokozatosan változnak, erősödnek meg a szövegek. Az összeállító gyakorlatilag a 16–17. századi európai ördögűző kézikönyvek vonatkozó ordóit fűzte egymás után, azzal a felhanggal, hogy ha még mindig nem csillapodott le a vihar, akkor folytasd ezzel, ha még akkor sem, akkor ezzel, és így tovább. A gyűjtemény forrásműveinek egy része a 18. század derekára már a Vatikánban a tiltott könyvek listájára (*Index*) került. Általában „superstitiosus” szövegeket tartalmazó könyvekként bélyegezték meg őket.

*

Jelen tanulmánynak nem célja, hogy a liturgikus szövegeket bemutassa az erőteljesség, a hatékonyság és a mágikus jelleg hármias dimenziójában. A néprajzi irányultságú kutatás már korábban tisztázta, hogy a zivatart elküldő exorcizmusok és az ugyanilyen célzatú paraszti ráolvasások között konkrét, egyértelmű szövegpárhuzam mutatható ki.²³ A nyilvánvalóan genetikusan szövegegyezés hátterében egy felülről lefelé irányuló folklorizálódási folyamat képzelhető el. Ennek során a latin nyelvű imádságokat a késő középkor, kora újkor folyamán bizonyos egyházi személyek (köztük éppen a ferencesek) vulgáris nyelvre fordították le, majd azok beépültek a népi szóbeli mágia eszköztárába. Nyilván nem véletlen, hogy éppen az ilyen jellegű exorcizmusok mutatkoztak alkalmasnak a zökkenőmentes beépülésre, a későbbi egyértelmű mágikus felhasználásra, hiszen – miként azt korábban

²² Vö. BÁRTH, *i. m.*, 23–42.

²³ PÓCS Éva, *Ráolvasás = Magyar népköltészet*, főszerk. VARGYAS Lajos, Bp., Akadémiai, 1988 (Magyar Néprajz, 5 – Folklor, 1), 633–691.

kimutattuk – főként az automatizmusukba vetett hit révén e szövegek már az egyházi használatban is a vallás és mágia keveredését eredményezték. A zivatar elleni benedikcióknak és exorcizmusoknak a hazai bencés és ferences gyakorlatban kimutatott obskúrus, középkorias mintapéldái az ún. egyházi „fehér mágia”²⁴ leglátványosabb megnyilvánulásai közé sorolhatók. A pap egyes szám első személyű (ego) szerepét és az égiek által ráruházott hatalmát előtérbe helyező, kifejezetten a gonosz, démoni hatalmakkal kommunikáló, azokat kiűző, fenyegető és a bibliai csodák felemlegetésével ijesztgető szövegek alapvető szerkezetükben különböznek az Istenhez szóló, kérő-könyörgő imádságoktól.²⁵ Ugyancsak e szövegekben tűnik föl a zivatarfelhőkben lakozó sötét erők (démoni hatalmak, tisztátalan lelkek stb.) képzete, amelyekkel itt fizikai mivoltában is szembehelyezkedik a pap: keresztet tart feljűk, vagy a kereszt jelét rajzolja a levegőbe, meghinti őket szenteltvízzel, kiabál irányukba, és így tovább. Ez a megoldás tulajdonképpen nem is áll olyan távol a vihar felé baltát hajító 19–20. századi parasztember motivációjától...

Ha már a tárgyaknál tartunk, feltétlenül említést kell tennünk arról, hogy a viharelhárítás kora újkori egyházi gyakorlatának vannak jellegzetes tárgyi aspektusai is. A harangok közismert viharelhárító funkciója és a február 2-án, Gyertyaszentelőkor megáldott gyertyák általános használata mellett ide tartoznak például a bácskai német falvakban a 18–20. században folyamatosan használatban maradt ún. vihargyertyák (Wetterkerzen) is, amelyeket a helyi plébánosok Szent János és Pál vértanú napján (június 26.), külön erre a célra szolgáló, kéziratban terjedő szertartásrend keretében részesítettek benedikcióban.²⁶ A szentelmény fennmaradásában kézzelfoghatóan a lokális „népi igények” játszottak kiemelkedő szerepet. Magyarországon csak szórványos nyomai vannak a különféle vallásos amuletteknek, amelyek az időjárás befolyásolása kapcsán is apotropeikus karakterrel rendelkeztek. Keveset tudunk a pápa által megáldott viaszmedálok (Agnus Dei) ilyen jellegű felhasználásáról. Még kevésbé adatolt az ún. Agnus Marianus nevű démonelhárító amulettek hazai használata, amelyek korong alakú, fémborítású,

²⁴ A fogalom elsősorban a protestáns szerzők szóhasználatában szerepel. A kifejezéshez vö. MAKKAI László, *A középkori magyar hitvilág problematikájához*, Ethnographia, 1983, 106–116; Keith THOMAS, *Religion and the Decline of Magic*, New York, Scribner, 1971, különösen: 25–50.

²⁵ Vö. BÁRTH, *i. m.*, 91–100.

²⁶ *Uo.*, 66–68.

nyakba akasztható változatait a latin szóhasználatban *breve*, Bajorországban Breverl néven említik.²⁷ Utóbbiak egyik speciális válfaja a *Wettersegen* nevű amulett-gyűjtemény, amelyek legszebb példáinak fényképeit legutóbb a müncheni Kriss-gyűjteményből adták közre.²⁸ Óvó-védő, viharelhárító szentelmények tucatjai zsúfolódnak ezekben, a szövegektől kezdve a kicsiny ereklyéken át egészen a megáldott növényekig. Az efféle tárgyi emlékek hazai felmérése és bemutatása még várat magára.

Remélem, hogy a fenti rövid és szükségszerűen vázlatos bemutatásból is egyértelműen érzékelhető volt, hogy a 17–18. századi katolikus lelkiségtörténet vizsgálatakor érdemes az egyházon belüli különbségekre is odafigyelni, amelyek néha csupán árnyalatnyi eltérésekben, finom rezdülésekben érhetőek tetten. Láthattuk, hogy ugyanazon cél érdekében egy időben, egymástól lényegileg vagy kevésbé, de mindenképpen eltérő szertartásmodellek éltek egymás mellett, amelyek egyúttal a vallási kínálat sokszínűségét, a különféle papi attitűdök egyidejű párhuzamos megjelenését is dokumentálják.

²⁷ *Uo.*, 316–336.

²⁸ Christoph KÜRZEDER, *Als die Dinge heilig waren: Gelebte Frömmigkeit im Zeitalter des Barock*, Regensburg, Schnell und Steiner, 2005.

BOGÁR JUDIT

*A vallásosság mozzanatai egy evangélikus lelkész életében
a 18. század elején**

A 18. század elejének egyik rendkívül sokoldalú, s majd' harminc éven keresztül vezetett naplójának¹ köszönhetően a korabeli mindennapokról rengeteg információval szolgáló alakja ifj. Buchholtz György (1688–1737). A két kötetes, összesen közel háromezer oldalnyi latin nyelvű kéziratban 1709. május 9. és 1737. július 25. között minden egyes napról szerepel valamilyen feljegyzés, ha más nem, legalább annyi, hogy aznap semmi említésre méltó nem történt. Szerencsére az ilyen jellegű beírásból csak kevés akad, a többiből – bár azok is meglehetősen tömörek, szűkszavúak – kirajzolódik a napló gazdájának, a nagypalugyai, majd késmárki rektornak, evangélikus lelkésznek, polihisztornak, Buchholtz Györgynek alakja, élete, mindennapi tevékenysége. Vallásosságának is számos aspektusa tükröződik diáriumában: lelkészi munkája, részvétele a felföldi evangélikusság életében, kapcsolata a pietizmussal és a másvallásúakkal, a hit személyes és közösségi megélésének mozzanatai otthon, a templomban és az iskolában, imádságai, érdeklődése a lutheranizmus történeti emlékei iránt.

Apai felmenői generációkra visszamenően evangélikus lelkészek voltak, ő maga is teológiát tanulni ment ifjúkorában Greifswaldba. Útközben, amíg a pestisjárvány okozta karantén miatt hetekig a hajón vesztegeltek, prédikált társainak.² Egyetemi éveiben vasárnaponként gyakran több templomba is elment, olykor azt is lejegyezte, miről szólt a prédikáció,³ s mindig megemlítette, ha Úrvacsorához járult. Az egyik professzortól tanulmányai végén kapott testimonium szerint szerénység, kegyesség, szorgalom, a világi hívsá-

* A tanulmány az OTKA K100446 sz. pályázat támogatásával készült. A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport tagja.

¹ Jelenleg Turócszentmártonban, a szlovák nemzeti könyvtár levéltárában (Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia; korábban Matica slovenská) őrzik, jelzete C 24/1–2. – A naplóra a továbbiakban *Diar*: rövidítéssel hivatkozom.

² *Diar*. I, 60, 62, 87.

³ Pl. *Diar*. I, 130–131.

goktól való idegenség jellemezte.⁴ Hazatérése után, miközben titkár és házi-tanító lett Lányi Pál gömöri alispánnál Rozsnyón, hamarosan lelkészi jellegű feladatokat is ellátott: 1711. november 30-án először prédikált templomban (előtte napokig készült rá), s ezt követően, noha nem rendszeresen, de többször hívták prédikálni Késmárkra, Poprádra, Berzétére. Később Nagypalugyán is tartott néhány beszédet.⁵ 1715 őszén Sartorius késmárki lelkész halála után Bohus György és Lányi Dániel mellett Buchholtz is az utódjelöltek között volt, próbapredikálása azonban közepesen sikerült, s végül Lányi Dániel kapta meg a tisztséget.⁶

Rendszeres lelkészi tevékenységet csak később, Késmárkon folytatott, ahová a gimnázium vezetésére és a szlovák diakonátusra kapott meghívást 1723. február 27-én.⁷ Itt eleinte többször előfordult, hogy mások prédikáltak helyette, főként a nyelvi nehézségek miatt; ő maga május 6-án beszélt először: „Laus Deo, prima vice Slavice concionatus sum.”⁸ A következő hetekben még hálát adott Istennek a naplóban, hogy szerencsésen alakult a szlovák prédikáció,⁹ azután „belejött”. Néha kisegített a német templomban, még a ruzsbachi fürdőben is magyarázta az evangéliumot, őhelyette pedig nemegyszer nagyobb diákjai prédikáltak, gyakorlatban is kipróbálván a retorikából tanultakat. Olykor említi, hogy beteget látogatott, közreműködött temetéseken,¹⁰ a lelkészi munka egyéb területeiről azonban nem beszél, és ordinációról sem szól a naplóban.¹¹

Tanárként az iskolában a napot imádsággal, bibliaolvasással kezdte; a hit-tan- és egyháztörténet-órák mellett rendszeresek voltak a teológiai tárgyú disputációk, többek között Luther meghívásáról és a reformáció jogosságáról, a purgatórium ellen, a pokolról, poligámiáról, ördögűzésről, szerzetesi fogadalmakról. Húsvét előtt Buchholtz minden évben Krisztus szenvedé-

⁴ Tiszolci evangélikus levéltár (Archív Ev. a. v. farského úradu v Tisovci), 53. kötet: „Dn. Georgius Buchholtzius Scepusio-Hungarus, quamdiu apud nos commoratus est, quod fere biennium est, ita vixit, ut sua modestia, pietate ac in studiis assiduitate omnium in se amorem facile concitaret. Namque a vanitatibus, quibus vulgus studiosorum addictum esse solet, plane alienus, sua egit impense, idque unice operam dedit [...]”.

⁵ *Diar.* I, 516, 523, 534, 982.

⁶ *Diar.* I, 869, 872.

⁷ *Diar.* II, 108.

⁸ *Diar.* II, 125.

⁹ *Diar.* II, 127, 130.

¹⁰ Pl. *Diar.* I, 870; II, 605, 661, 853, 1167.

¹¹ Csepregi Zoltán tájékoztatása szerint az ordinációs anyakönyvekben sem szerepel.

sének, karácsonykor születésének történetét magyarázta a diákoknak, akik a nagyheti passióéneklésben is részt vettek. Az ünnepek előtt közösen járultak Úrvacsorához (Buchholtz mindig feljegyezte, összesen hányan), bár Késmárkon egyik részük a német, a másik a szlovák templomban tette ezt. Ünnepekhez kapcsolódóan gyakran osztott ki vallásos szövegű verseket a diákoknak, bizonyára azért, hogy azzal köszöntsék a környékbeli előkelőket, az iskola patrónusait. Néhány ilyen verset naplójába is feljegyzett, köztük kilenc magyar nyelvű is van: három húsvétra, egy pünkösdre, öt pedig karácsonyra készült.¹² Többször található utalás a naplóban egyes – főleg egyházi – énekek kinyomtatására, ezeket azonban nem ismerjük.¹³

Az iskolai életnek számos vallási ünnephez kapcsolódó szokás is szerves része volt, Buchholtz azonban néha – nem indokolja a naplóban, hogy miért – megtiltotta diákjainak a balázs-, illetve gergelyjárást, gyakran pedig a táncot. Utóbbi megszegéséért nemegyszer meg is büntette őket, például elzárással, vagy akár kizárással is – de aztán két nap múlva nyilvános bocsánatkérést követően visszavette a bűnösöket.¹⁴ Mindennek oka biztosan nem a világiasság egyértelmű elítélése: ő maga is táncra perdült, énekelt, játszott, mulatott, fürdőre ment nemegyszer. Nagypalugyán otlíte alatt minden karácsony előtt több ezer ostya sütéséről gondoskodott, amelyeket diákjai vittek el a környező településekre. Az ostyahordás (hostiatio) régi szokás, karácsony előtt kezdetben a lelkész, később a tanító süttetett ostyát, amelyet az iskolás gyermekekkel küldtek el a családoknak. Minden házhoz annyit vittek, ahányan laktak benne, s mielőtt átadták, énekeltek, verset mondtak.¹⁵

¹² Buchholtz magyar nyelvű verseiről, szövegkiadással: BOGÁR Judit, *Ifj. Buchholtz György magyar nyelvű köszöntőversei*, Magyar Könyvszemle, 1998, 390–397.

¹³ Varga Imre 1983-as tanulmányában így ír: „Nyomtatásban előbb is jelenhetett már meg egyházi éneke. Enélkül nehéz megérteni, hogy 1719 húsvét vasárnapján a templomban énekét közreadták vagy kifüggesztették.” Idézi Buchholtz 1719. április 9-i bejegyzését: „Cantio mea promulgata.” (VARGA Imre, *Buchholtz György (1688–1737) és az iskolai színjátás*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1983, 215.) Az eredetiben azonban nem cantio, hanem cantatio szerepel, vagyis nem Buchholtz versét függesztették ki a templomban, hanem a húsvét utáni adománygyűjtést hirdették ki.

¹⁴ Pl. *Diar.* I, 1115, 1167; II, 186, 192, 1243, 1318.

¹⁵ *Magyar néprajzi lexikon*, főszerk. ORTUTAY Gyula, IV, Bp., Akadémiai, 1981, 119–120; *Magyar katolikus lexikon*, főszerk. DIÓS István, szerk. VICZIÁN János, X, Bp., Szent István Társulat, 2005, 261–262.

Néhányszor a késmárki gyülekezet, illetve a lőcsei egyházkerület életéből is említ eseményeket diáriumában Buchholtz: különféle tanácskozásokat, templomépítési, -szépítési, -javítási munkákat, Schwartz János superintendens temetését, új tisztségviselők megválasztását, egyházon belüli vitás ügyeket.¹⁶ 1729. március 4-én a patrónusok püspökválasztásra gyűltek össze, „cui electioni contradicimus”¹⁷ – nem derül ki azonban, hogy kik tiltakoztak Buchholtzcal a választás ellen, és mi volt a kifogásuk az új eljáróval szemben. A késmárki gyülekezet többször is vele íratva leveleit, őt küldte követként hivatalos ügyekben Lőcsére.¹⁸

Az evangélikusokat ért külső támadásoknak nem sok nyomát találjuk a naplóban. Néhányszor utal Buchholtz apja, a szintén lelkész idősebb Buchholtz György (1643–1723) száműzetésére, iskolai ellenőrzésekre, bizonyos személyek elleni „inquisitio”-ra, utóbbiak azonban általában nem felekezeti indíttatásúak voltak.¹⁹ Nem említi név szerint a Carolina Resolútiót sem (hajdani diákja, Fábri Gergely 1731-ben az egész rendelkezést bemásolta naplójába²⁰), csupán két rövid megjegyzést tesz 1734-ben, amelyek valószínűleg ezzel kapcsolatosak: augusztus 20-án levelet kapott Pozsonyból az iskola dolgában, szeptember 3-án pedig megérkezett a királyi tanács végzése arról, hogy az iskolát megerősíti jelen állapotában. „Laus Deo” – kommentálta Buchholtz a hírt.²¹

Előfordult, hogy diákjai csínytevései miatt vagy más okból vitába keveredett a késmárki pálosokkal vagy a katolikus oldal valamely más képviselőjével,²² komolyabb ellentétekről azonban nem olvashatunk; általában nyitott volt más felekezetek tagjai felé, érdeklődött szokásaik és különösen művészeti alkotásaik iránt. Utazásai során felkereste a katolikus és református templomokat éppúgy, mint a zsinagógákat. Jóban volt a Vörös kolostor kamalduli szerzetesével és a podolini piaristákkal, többször meglátogatták egymást; előbbiek még laterna magicát nézni is eljöttek hozzá, és feljegyezték, amikor utóbbiak szolgája belefulladt az árvízbe. Feleségével gyakran

¹⁶ Pl. *Diar.* I, 541, 987, 1080, 1099; II, 495, 666.

¹⁷ *Diar.* II, 678.

¹⁸ Pl. *Diar.* II, 694, 719, 733, 914.

¹⁹ Pl. *Diar.* I, 602, 756, 1337; II, 282.

²⁰ PAYR Sándor, *Fábri Gergely naplója*, Theológiai Szaklap, 1903/2, 131.

²¹ *Diar.* II, 1142, 1143.

²² Pl. *Diar.* II, 356–358.

látogatták meg Ábrahámfalván Görgei Márton páttert, és nemegyszer említi, hogy katolikus papok vagy református lelkészek jártak nála, vagy éppen ő vacsorázott náluk.²³ Egyszer részt vett egy zsidó gyermek körülmetélésén, máskor egy Isaac nevű zsidó meghívta „Bacchanalia sua celebrans”.²⁴ Érdeklődött más egyházak, felekezetek élete és tanítása iránt, számos ilyen témájú könyvet olvasott (például a keleti egyházak hitvallásáról, a pápaság, a konklávék, a jezsuiták történetéről, vagy magyarországi katolikus műveket). Természetesen a vitairatokat sem kerülte el, és ha szükséges volt, hite védelmére kelt, alapvetően azonban nem volt hitvitázó típus – a napló alapján legalábbis. Protestantizmusa nem jelentett Habsburg-ellenességet: az iskolában és a templomban imádkozott diákjaival a császárért, a könyvek és könyvtárak dicséretéről szóló darabjában pedig Isten áldását kérte a királynőre és férjére.²⁵

Naplójában sokszor említi ünnepeket, és ezek között a szentek emléknapjai, Mária-ünnepek és Mindenszentek is előfordulnak, csakúgy, mint a diákok számára írt csízijában. Beszél rorátéről és szentségimádásról is. A szepességi evangélikusok vallásgyakorlatában sokáig megmaradtak katolikus szokások; az 1707-es rózsahegyzi zsinat még számos szent ünnepének megtartásáról rendelkezett.²⁶ Buchholtz a csillagok állására is figyelt: kislánya születésekor feljegyezte az újszülött horoszkópját, csízijában egyes hónapok kapcsán a csillagjegyeket is megemlítette.²⁷

Élénken érdeklődött mindenféle egyháztörténeti emlék és egyházművészeti alkotás (templomok, egyéb épületek, könyvek, kéziratok, tárgyi emlékek) iránt. Mindig feljegyezte, ha templomban volt, vagy éppen csak látott egy templomot, s azt is, hogy volt-e tornya a templomnak, ha igen, mennyi és milyen; mekkorák és milyen régiek a harangok. Néhány tornyot le is rajzolt.²⁸ Mindenféle felekezethez tartozó templomot meglátogatott, a nem evangélikusok azonban elsősorban mint építészeti alkotások, illetve zenei rendezvények színhelyei érdekelték. Nemcsak azt említette gyakran, hogy

²³ Pl. *Diar.* I, 544, 1110; II, 478, 486, 606, 607, 626, 699, 857, 909, 1200.

²⁴ *Diar.* I, 1260, 1349.

²⁵ *Diar.* I, 1108; VARGA Imre, *Buchholtz György drámája a könyvek megbecsüléséről*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1984, 193.

²⁶ WEBER Samu, *A protestáns elv lassú haladása különös tekintettel a Szepességre*, Protestáns Szemle, 1906, 481.

²⁷ *Diar.* I, 905, 798–800.

²⁸ *Diar.* I, 111–113.

templomokban zenét hallgatott, hanem ő maga is orgonált, társaival muzsikáltak, énekeltek; néha zenét is szerzett.

Mindig felírta, ha Luther Mártonnal kapcsolatos bármilyen dolgot látott vagy hallott, mint például Greifswaldban általa írt leveleket vagy Mártonnapon Mayer professzor róla szóló prédikációját.²⁹ Még egy kronosztichonos disztichont is írt el nem égett képéről: „Efflges IntaCta Manet tVa sanCte LVthere / Vrget VVLCanVs; neC noCet ArterIae 1634.”³⁰ Wittenbergi tartózkodása idején beszámolt a vártemplom kapujáról és Luther személyes tárgyairól. Később az iskolában részletesen tanította életét, munkásságát.

Napi olvasmánya volt a *Biblia*, erről azonban általában csak akkor írt, ha a végére ért, és kezdte újra előlről. Nem derül ki egyértelműen, hogy milyen nyelven olvasta (valószínűleg latinul vagy németül), utal viszont különböző nyelvű – latin, német, görög, héber, cseh, szlovák – változatokra, valamint különféle fordításokra – például Bézaiéra, Lutherére –, amelyeket megvásárolt, végigböngészett, barátainak vagy ismerőseinek küldött. A protestáns *Szentírás*ban nem szereplő deuterokanonikus részeket is elolvasta, 1709 októberében például *Judit*, *Tóbiás*, a *Bölcsesség*, *Siráék fia* és *Báruk könyvét*, később *Eszterét* is.³¹ Nemcsak a *Biblia* szövegét tanulmányozta, hanem hozzá írott segédkönyveket, kommentárokat is. (Az egyes bibliai könyveket, azok meghatározott helyeit magyarázó szerzőkről, illetve műveikről – a konkrét lapszám feltüntetésével – külön jegyzéket készített.)³² A *Biblia* mellett gyakran olvasott teológiai, vallásos tárgyú műveket, főként evangélikus szerzők írásait. A tudományosabb írások mellett gyakran említ elmélkedéseket, prédikációkat, ima- és énekeskönyveket, például Christian Scriver meditációit, a Transcius-féle énekeskönyvet, Johann Arndt *Paradies-Gärtlein*jét, vagy a Kempis Tamásnak tulajdonított *Imitatio Christi*.³³

Bensőséges, személyes vallásosságának a már említetteken kívül is számtalan jelét adta naplójában. A rendszeres bibliaolvasás mellett sokat elmélkedett, imádkozott, olykor böjtölt is. A hónapokat és éveket többnyire

²⁹ Pl. *Diar.* I, 92, 238, 447.

³⁰ *Diar.* I, 400.

³¹ *Diar.* I, 79, 446.

³² Tiszolci evangélikus levéltár (Archív Ev. a. v. farského úradu v Tisovci), 9. kötet

³³ *Diar.* I, 251–252; II, 683, 977, 1230.

imádsággal kezdte és zárta diáriumban (a korszak naplóirodalmában számos példát találhatunk erre, így tett többek között Károlyi Sándor, Czegei Vass György és László, Keczer Ambrus és Cserei Mihály is³⁴), de máskor is gyakran adott hálát, könyörgött, fohászkodott röviden. Sűrűn előfordul a „Laus Deo”, betegségben a „Domine Jesu juva” kifejezés a szövegben. Elhunyt családtagjait Isten kegyelmébe ajánlotta.

Imádságainak stílusa nem különösebben egyedí, a jól ismert gondolatokat, kifejezéseket használta. 1718. január 1-jén például ezt írta: „Tibi sit laus Christe Redemptor, qui praesentem etiam annum me cum meis salvum attingere sinis: largire ut praesens sit corpori et animae prosper, remitte praeteriti veteris delicta, et si placuit, hoc me anno liberet ex hoc corpore mortis docendum ad aeviterna caelestis gloriae gaudia. Amen!”³⁵ Az évet pedig így zárta le: „Laus tibi Christe pro totius anni beneficiis. Amen”.³⁶

18. század eleji evangélikus rektorról, lelkésztől szólván megkerülhetetlen a pietizmus kérdése. Buchholtz Györgyöt általában nem említi a szakirodalom a magyar pietisták között, bár Johann Lipták a készmárki liceum múltjáról szóló cikkében a pietista realizmus képviselőjének nevezi.³⁷ Buchholtz naplójában nem sokat árul el álláspontjáról, csak néhányszor írta le a szót. Levelezést folytatott, kapcsolatokat ápolt mindkét oldal képviselőivel.

Egy egyetemi órán Toppertzer Péter Pálnak, „qui jam pietistica spirat”, diáktársához, Gally Simonhoz írott levelét olvasta, majd unalmában versi-

³⁴ Gróf KÁROLYI Sándor *önéletrajza és naplójegyzetei*, kiad. SZALAY László, Pest, 1865, I–II; CZEGEI VASS György és VASS László *naplói 1659–1739*, közli NAGY Gyula, Bp., 1896 (Monumenta Hungariae Historica / Magyar Történelmi Emlékek, Írók, 35 – Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századokból, 3); KECZER Ambrus *naplója*, közli TASNÁDI NAGY Gyula, Bp., 1894 (Monumenta Hungariae Historica / Magyar Történelmi Emlékek, Írók, 33 – Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századokból, 2); TÓTH Zsombor, *Műfaj vs. íráshasználat? Történelmi antropológiai megjegyzések a XVIII. századi emlékirat-irodalomhoz: Cserei Mihály kalendáriumai. Esettanulmány* = T. Zs., *A történelmem terbe: Antropológiai szempontok a kora újkori magyar íráshasználat textusainak értelmezéséhez*, Kolozsvár, KOMP-PRESS – Korunk Baráti Társaság, 2006 (Ariadné Könyvek), 333–405.

³⁵ *Diar.* I, 1104.

³⁶ *Diar.* I, 1160.

³⁷ Johann LIPTÁK, *Aus der Vergangenheit des evangelischen Lyzeums in Käsmarck* = J. L., Roland STEINACKER, *Das deutsche evangelische Schulwesen in der Slowakei*, Stuttgart, 1957, 42.

kéket írt, egyet a pietistákról is.³⁸ Megvásárolt és elolvasott pietista és pietizmus-ellenes könyveket is. Greifswaldból hazafelé Boroszlóban például megvette a pietizmus elindítójának, Philipp Jacob Spenernek *Pia desideriját*, de csak jóval később, 1721 augusztusában kezdte el olvasni.³⁹ Második peregrinációja során mindössze egyetlen alkalommal, Jénában említette a pietizmust: „In lecto sine cessatione de Pietistis disseruimus.”⁴⁰ Néhány nappal később Wittenbergben feljegyezte, hogy Lányi Dánieltől Spener és Francke írásait tartalmazó kis könyvecskét kapott.⁴¹ Halléban, a pietizmus fellegvárában egy szót sem ejtett a kérdésről, bár személyesen találkozott August Hermann Franckével, testimoniumot is kapott tőle.⁴²

Buchholtz Magyarországra való visszatérése után sincs túl sok utalás a naplóban a pietizmusra. Az egyetlen egyértelműnek tűnő állásfoglalása a kérdésben, amikor 1730. szeptember 30-án anti-pietista téziseket adott a diákoknak.⁴³ Áruklódó lehet, hogy peregrináló diákjainak többsége az orthodox Wittenbergbe ment tanulni. Elolvasott néhány chiliazmus- és Petersen-ellenes művet is. 1723 szeptemberében a chiliazmusról vitatkozott Schwartz superintendenssel („qui millenarium terminative asseruit”), másnap disputációt tartott az iskolában „adversus Annam Millenarium”, és folytatta a vitát a püspökkel az inspektorok jelenlétében.⁴⁴

A magyar pietizmus érdemeinek tulajdonított tevékenységekből – a gyermeknevelés fontossága, a nép és a gyülekezetek gondozása, a tudományok művelése termékeny irodalmi munkássággal – Buchholtz is kivette a részét, s a pietizmus elvei közt fontos helyet betöltő felekezeti türelmet, beteglátogatást, rendszeres bibliaolvasást⁴⁵ is gyakorolta, ez azonban kevés ahhoz, hogy a pietisták közé soroljuk. A nagypalugyai, illetve késmárki isko-

³⁸ „Impia qu[.] pietas tenuit pietista docendus, Antiphraasi dictus, qua[.] sine luce lucens: Ut pannosa cohors sine panno vestibus expers, Dicitur, inde itidem: qui impius, ille pius.” (*Diar.* I, 328.)

³⁹ *Diar.* I, 499, 1385.

⁴⁰ *Diar.* I, 655.

⁴¹ *Diar.* I, 669.

⁴² *Diar.* I, 671–672.

⁴³ *Diar.* II, 830.

⁴⁴ *Diar.* II, 155–156.

⁴⁵ PAYR Sándor, *Magyar pietisták a XVIII. században = Magyar Protestáns Egyháztörténelmi Monographiák*, I, Bp., 1898, 128; CSEPREGI Zoltán, *Magyar pietizmus 1700–1756: Tanulmány és forrásgyűjtemény a dunántúli pietizmus történetéhez*, Bp., Teológiai Irodalmi Egyesület, 2000 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 36), 13.

lában tanított tárgyak közt találunk ugyan olyanokat, amelyek vélhetőleg hallei hatásra szerepelnek a szokásosnál jóval nagyobb súllyal vagy jelennek meg a tananyagban (pl. különféle reáltárgyak: fizika, ásványtan, földrajz, sőt katonai építészet⁴⁶), ám a késmárki líceumban már Buchholtz elődje, Bohus György is fontos szerepet tulajdonított a természettudományos és földrajzi-történeti vizsgálódásoknak, a gyakorlati foglalkozásoknak, s Bél Mátyás ösztönzésére reformokat is bevezetett⁴⁷ – Buchholtz pedig valószínűleg őket követte módszereivel, nem pedig közvetlenül Franckét.

Úgy tűnik tehát, hogy nyitott, érdeklődő emberként megismerkedett a kegyességi mozgalom tanításával, de mint általában, ez esetben is az arany középutat követte. Átvette, alkalmazta a gyakorlati életet jobbá tevő elemeit, de túlzásokba nem esett, s került a komoly vitákhoz, összezapásokhoz vezető elméleti állásfoglalást.

Buchholtz tudományos és teológiai képzettsége és tevékenysége mellett szemmel láthatóan érdeklődött olyan témák iránt is, mint a sárkányok, boszorkányok, vámpírok, lidércek léte és cselekedetei, vagy a sátán megjelenése. Naplójában csak néhány ilyen esetet említett röviden, a boroszlói Sammlung című folyóiratban azonban hosszabban is beszámolt hasonlókról. Könyveket olvasott a démonológiáról, mágiáról, vámpírokról.⁴⁸ A babonákban, különféle hiedelmekben, úgy tűnik, nem hitt, szolgálóját is megszigta babonás cselekedetek miatt.⁴⁹ Azt viszont kételyeinek megfogalmazása nélkül írta 1716. június 23-án, hogy Bodefalván a sátán éjszaka kiráncigált valakit az ablakon, de mivel az illető Istenhez fohászkodott, a falun kívül végül elengedte. Az eset kapcsán további ördögös históriákat is említett.⁵⁰ 1733 májusában vámpírokról szóló könyvet olvasott; 1734 júliusában az ördögtől való megszállottságról tartott órát az iskolában.⁵¹

⁴⁶ VARGA, *Buchholtz György (1688–1737)...*, i. m., 215–216.

⁴⁷ Vö. BÉL Mátyás *Levelezése*, s. a. r. SZELESTEI N. László, Bp., Balassi, 1993 (Magyarországi tudósok levelezése, 3), 87–88: Bél Mátyás Bohus Györgynek (1721. március 22.): „Ludum vestrum litterarium reformatum iri, lubens audio.”

⁴⁸ *Diar.* I, 590; II, 11, 1047.

⁴⁹ *Diar.* I, 1117.

⁵⁰ *Diar.* I, 946–947.

⁵¹ *Diar.* II, 516, 776, 1047, 1134.

Ágostoni vallomásokat, misztikus lángolást, mély bűnbánatot, Istennel való személyes beszélgetést, netán vitatkozást hiába is keresnénk Buchholtz naplójában: benne szinte kizárólag külső események objektív leírásáról van szó, érzései, érzelmei, gondolatai a legritkább esetben jelennek csak meg. Emiatt vallásosságának különféle mozzanatai közül leginkább csak a külsőleg is megnyilvánulólag ragadhatók meg naplója alapján, ám talán így sem érdektelen, hogy miképpen élte mindennapjait egy evangélikus lelkész a 18. század eleji Magyarországon.

FARMATI ANNA

*A kolozsvári Nepomuki Szent János Társulat
áhítatgyakorlatai*

A kolozsvári Nepomuki Szent János Társulat 1741-es alapítása és működése egyértelműen abba a jól átgondolt folyamatba illeszkedik, amely a kora újkori Nepomuki Szent János-tiszteletet az egész monarchia területén elterjesztette. Erre részletesen nem térek ki, hiszen Tüskés Gábor és Knapp Éva ilyen irányú kutatásai ezt kellő részletességgel ismertették, beleértve nemcsak a helyi társulatok, hanem a kiadványok feltérképezését is, ugyanakkor jelzik, hogy a részletkérdések tisztázásához tudományközi megközelítésre van szükség, illetve az eredmények szintén több tudományág számára szolgáltathatnak fontos információkat.¹

Ilyen részletkérdésnek tekintem a helyi kiadványok és a bennük olvasható szövegek vizsgálatát, amire tudomásom szerint nem került sor, csupán a kiadványok jellegzetes tartalmi-műfaji összetételét jelezték az eddigi kutatók (ugyanis általában ugyanazok a szövegműfajok fordulnak elő a társulati kiadványokban, csupán a sorrend változik).

A Nepomuki-tisztelettel kapcsolatban a kutatók megfelelő német nyelvű szakirodalomra hivatkozva kidomborítják annak nyilvánvaló politikai célzatát: az osztrák uralkodóház propagandája állt mögötte, a kezdetben csupán Csehországban tisztelt szentet a Habsburg Birodalom legtávolabbi területein is igyekeztek megkedveltetni az abszolút hatalomhoz való hűség garanciájaként.² Természetesen ott volt ebben a törekvésben a rekatolizációs indíttatás, illetve a missziós beállítottság is,³ hiszen a gyónási titok szentje, vértanúja a kérdésessé tett bűnbánat szentségének tekintélyét is hivatva volt visszaállítani. A társulatok, valamint kiadványaik elterjedése a magyar nyelvterületen világosan nyomon követhető a róluk készült kataló-

¹ TÜSKÉS Gábor, KNAPP Éva, *Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században: Források, formák, közvetítők*, Bp., Osiris, 2001, 43. – A felsorolt tudományágak – történettudomány, irodalom- és művészettörténet, néprajz és folklóriztika – mellé még odatehetjük a pásztorálteológia-történetet is.

² *Uo.*, 202–203.

³ *Uo.*, 203.

gus segítségével.⁴ Ennél a szintnél mélyebbre azonban nem bocsátkoznak a kutatók a jelenség elemzésében – szobrok tekintetében természetesen ez nem is indokolt.

Érdeemes viszont a kiadványok szövegeibe is beleolvasni, és az általuk sugalmazott lelkiség mélyebb rétegeit is megismerni, ami – ahogyan látni fogjuk – egyáltalán nem csak erre a politikai és hitvitázó propagandára van kielévezve, bár nyilván ez is kiolvasható belőle.

Előtte azonban röviden essék szó magáról a kolozsvári kiadványról és a helyi tisztelet közvetlen szorgalmazójáról.

A kolozsvári helyi tisztelet kialakulása és a kiadvány

A szóban forgó kiadvány⁵ szöveganyaga nem kifejezetten kolozsvári ihletésű, először ugyanis Kassán jelent meg 1725-ben az ottani társulat kézikönyvében. Az általában jezsuiták által felkarolt Nepomuki-tiszteletet Kassán a domonkosok szorgalmazták, az ő irányításuk alatt működött a társulat.⁶ A könyv valamelyik eredeti, kassai példányát eddig sajnos nem sikerült megnézni. Kolozsváron sem a jezsuiták működtették a társulatot, hanem a ferencesek, a könyvet magát pedig a csíksomlyói ferences nyomda adta ki, több más hasonló kiadvánnyal együtt. Ez nem annyira meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy az erdélyi provincia a 18. században a virágkorát élte, a társulatok, kongregációk működtetése új lendületet vett ezekben az években. A kolozsvári ferencesek a középkori gyakorlatot tudatosan élesztették újjá, és összesen tíz társulatot működtettek a 18. században.⁷ De annak, hogy éppen ferencesek működtették, amint majd látni fogjuk, más okai is lehettek.⁸ A kolozsvári Akadémiai Könyvtár ferences állományában talál-

⁴ KNAPP Éva, *Pietás és irodalom*, Bp., Universitas, 2001 (Historia Litteraria, 9), 190–298.

⁵ Teljes címe: *Nepomuceni Szent Jánoshoz Minden-Napi Aitatósság, Mely Költ-vel 1725-dik Etsztendőben [!] Kassán; Most újjobban Tisztelendő Pater Franciscanusok Kolozsvárott O-Vári Havi-Bóldog Asszony Templomában, Tizen-negyedik Szentséges BENEDEK Pápa engedelméből állattatott, s' Búcsúkkal ajándékozott, és a' nevezett dicsőséges Nepomuceni Szent János Titulussa-alatt lévő Gyülekezethek Fündátora.*

⁶ TÜSKÉS, KNAPP, *i. m.*, 303.

⁷ P. BENEDEK Fidé, *Ferences kolostorok és templomok*, II, Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2008, 284.

⁸ A kolozsvári ferences kolostor levéltári állománya az Állami Levéltárban található, egyelőre nem kutatható – állítólag feldolgozatlansága miatt.

ható példány is egy olyan kolligátum, amely a Nepomuki Szent János Társulat kézikönyve mellett a Szent Antal Társulatét is tartalmazza. Szerencsés egybekötésnek mondható, mert ebből fény derül a már nagyobb múltra visszatekintő Szent Antal-kultusszal szembeni különbségekre is.

A kiadvány természetesen tartalmazza ebben az esetben is a helyi egyházi használatra vonatkozó engedélyeket és ajánlásokat. Az a XIV. Benedek pápa adta a búcsúengedélyeket, aki mint advocatus diaboli volt jelen – Prospero Lorenzo Lambertini bíborosként – Nepomuki János szentté avatási perén, és a legtöbb akadályt gördítette oltárra emelése útjába. A búcsúengedélyeket tartalmazó leiratot Domenico Silvio Passionei bíboros jegyzi közvetlenül a gyulafehérvári egyházmegyéhez címezve, majd ezt követi Kastal Jánosnak, gróf Kornis Zsigmond egykori udvari káplánjának, a kiadás évében nagyprépostnak és általános helynöknek⁹ az engedélye, az ő áldásával bocsátották használatra.

Világi támogatóként Thoroczkay János Joachim báró és kincstárnok neve tűnik föl az első oldalakon, aki nemcsak a könyv kiadását támogatta, hanem előzőleg oltárt is emeltetett a ferences templom egyik kápolnájában, 1737-ben. Ún. privilégiumos oltárról van szó, amit ez a bulla erősít meg.¹⁰

Ma ez az oltár a Szent József titulust viseli, és ennek megfelelően egy 1901-ből származó Szent József-szobor látható rajta, az oltár feletti keretben pedig Keresztelő Szent János képe.¹¹ Valószínű, hogy a felső kép az eredeti oltár maradványa, ugyanis a társulat saját ünnepei közé a többi Szent János ünnepét is felveszi (Kastal János vikárius jelöli ki Keresztelő Szent János, Szent János evangélista, Szent István király és Szent György mártír ünnepét a társulat számára). Thoroczkay később ez elé az általa emelt oltár elé temetkezett.

⁹ 1716-tól van ismét megyéspüspöke az egyházmegyének. Ebben az évben Zetényi báró Klobusiczky Ferenc dr. (1741–1748) követi Alsómeccencefi báró Sorger Gergelyt (1729–1739). Mária Terézia nem bízta meg az erdélyi papokban, nem választ közülük püspököt. Vö. BÍRÓ Vencel, *Püspökjelölés az erdélyi római katolikus egyházmegyében*, Erdélyi Múzeum, Új Folyam, 1930, 251.

¹⁰ „[...] valamikor valamely világi vagy szerzetes pap halottak napján, és az utána következő hét napokon, és esztendő által minden héten egy nap, melyet a püspök fog rendelni, a' nevezett Gyülekezetnek akár mellik Attyafia lelkiért, mely Isten kedvében múltki é Világból, a' fentebb említett Oltaron Sz. Mise, annak lelke az Anyaszentegyház kincсібől segítettvén, bocsánatot nyerjen.” (*A' congregatio Búcsúiról* – oldalszám nélkül.)

¹¹ Leírását l. SAS Péter, *A kolozsvári ferences templom*, Kolozsvár, Szent István királyról elnevezett Erdélyi Ferences Rendtartomány, 1999, 168–169.

Thoroczkay János annak a torockószentgyörgyi Thoroczkay családnak a sarja, amely katolizálván az unitáriusokkal szemben a katolikus restauráción dolgozott, és rezidenciájára ennek érdekében ferences szerzeteseket telepített; a család második ágából származó Thoroczkay György és neje, Pekri Krisztina 1727-ben kolostort és kápolnát is építtetett számukra.¹² Ezzel is magyarázható tehát a Nepomuki-tisztelet ferencesek által történő szorgalmazása. Valószínű, hogy nem a ferencesek kezdeményezték, hanem a Thoroczkayak. Az ajánlás is egyértelműen sugallja, hogy a kiadvány Mária Terézia és a Gubernium rekatolizáló céljait kívánja szolgálni. A társulati tagok Thoroczkayhoz szóló ajánlása erre nem tesz utalást, de kifejezetten kiemeli a szenttiszteletet szorgalmazó főúr ilyen érdemét: „Bölcsen szívébe szállott Excellentziádnak a Koronás Próféta-által énekeltetett, s minden Népek eleibe terjedett intése a’ Sz. Léleknek: tudni-illik, hogy dicsírnék az Urat Népek az ő Szenteiben (Psal. 150).”¹³ Ezen felül jelzi az ajánlás szövege, hogy Thoroczkay isteni parancsot teljesít, amikor az óvári templomban felállítja a Nepomuki Szent János-oltárt és kongregációját, és némi büszkeséggel dicséri a buzgóságot, az ilyen társulatok gyarapodását, amiben Erdély elől jár Magyarországhoz viszonyítva. A tisztelet okát pedig abban látja az ajánlás megfogalmazója, hogy „a két élű kard Nepomuki Szent János kezében még inkább ott van, hogy bosszút álljon a rágalmazó nemzetségeken.” Nepomukit pedig éppen a jó hírnév védelmezőjeként tünteti fel.

Az áhítatgyakorlat szövegei

A kiadványt bevezető szövegeknek nyilvánvalóan elsősorban politikai és egyházpolitikai, illetve egyházi jelentőségük van. Érdeemes viszont megnézni, hogy ezzel együtt vagy ezzel szemben mit mondanak el maguk a szövegek.

A kolligátum maga is arról árulkodik, hogy bár a társulati kiadványok valóban hasonló műfajú szövegeket tartalmaznak változó sorrendben, felépítésük, stílusuk, üzenetük nagyon is különböző lehet. Az 1747-es kiadású

¹² ORBÁN Balázs, *A Székelyföld leírása*, XVIII. fejezet, <http://mek.niif.hu/04800/04804/html/203.html> [2011. 04. 27.]

¹³ *Nepomuceni Szent Jánoshoz...*, i. m., 2.

Szent Antal Solosmája egyértelműen középkori ferences hagyományokra megy vissza, a Nepomuki Szent János Társulat kézikönyve viszont modernebb hangot üt meg, és szövegei sokkal inkább igazodnak a kora újkori egyházi szemlélet követelményeihez. A csodákra való hivatkozás és a csodakérés helyett ugyanis a kegyességnek egészen más, sokkal gyakorlatibb és a közélettel, a jó erkölccsel kapcsolatos vonatkozásait hangsúlyozza, mint látni fogjuk, meglehetősen egyoldalúan.

A kiadvány kifejezetten áhítati részének a felépítése: Nepomuki Szent János élete – vagyis legendája –, utána következik a *Rövid tudósítás az Atyafiakhoz, a' kik ebben a gyülekezetben vannak, vagy lesznek iratva* – tehát a szabályzat a követelményekkel –, majd imádságok következnek a Szentháromsághoz, utána Nepomuki Szent János kis zsolozsmája, litánia, útmutató lelkiismeretvizsgálathoz és kilenced, majd néhány különféle alkalmakkor mondható ima. A kiadványnak nincs tartalomjegyzéke (a *Szent Antal Solosmájának* ellenben van). A kiadvány maga egyébként elég szedett-vedett, az egyes részei más szedéssel, hiányzó vagy követhetetlen lapszámozással készültek.

Vegyük szemügyre tehát az egyes fejezeteket, részeket.

A szabályzati rész

Általános elemeket is tartalmaz: napi három *Miatyánk* és *Üdvözlégy* a szent tiszteletére, a kötelezettség mértéke (aki elvégzi, kegyelemben részesül, de aki elmulasztja, nem vétkezik), jócselekedetek ajánlása – ami sajátos és lelkiiséget teremtő: a rágalmazás és a megszólás kerülése, illetve a felebarát megvédése ilyen esetekben: „Alhatatos fel tött szándékok légyen az éhségtől szorongattatott felebaráttokot segitni, a' rágalmazást kerülni, másoknak titkos vétkeket el fedezni: ha ezeknek ki nyilatkoztatására, s büntetésére magok hivatalyokol nem köteleztetnek.” Vagy: „Minden nyomorultaknak tehetségek szerént szoval, és cselkedettel segítséggel legyenek, és magok felebarátyát minden ragalmazók, hamisan vádolók, patvarkodók, gyalázók ellen oltalmazni ügyekezenek” (*Rövid tudositas* [...], új oldalszámozással).

Ez az, ami jellegzetes ebben a Nepomuki-tiszteletben, ennek a kiadványnak a tükrében, ami nem olyan magától értetődő, mert a népi vallásosság például sok helyen másra élezi ki az áhítatgyakorlatot: Délvidéken vízi

szentként vagy Bohémiában agrárszentként tartják számon, de a pestis ellen is segítségül hívták, és a Bánát védőszentjeként is tisztelték. Bár a kassai kiadást nem sikerült megtalálni egyelőre, az 1735-ös nagyszombati könyvecskék – amelyek egyébként nem mind társulati kézikönyvek – hasonló lelki iskolát állítanak fel a Nepomuki-tisztelők számára, és azt sejtethjük, hogy ez egy sajátosan nemesi ihletettséggű lelki iskola.¹⁴ Lényege a becsület és jó hírnév megőrzése, illetve a nyelv bűneinek (pletyka, megszólás, rágalmazás, szóval történő becsületsértés, titkok kibeszélése) kiirtása.

Az életrajz-legenda

A szentéletrajz nyilván kötelező eleme ezeknek a kiadványoknak, Nepomuki Szent János esetében erre különösen is szükség volt, hiszen kultuszát mintegy mesterségesen újították fel az 1729-es szentté avatás idején. Már jóval korábban megírt élettörténete ennek az eseménynek az apropóján került forgalomba. Egy cseh jezsuita, Bohuslav Balbinus (1621–1688) írta 1670-ben.¹⁵ Az újrakiadás idején még nincs szó a későbbi, a szent kilétét, sőt egyáltalán a létét is támadó kontroverz vitákról. A legenda az összeállító szerint ennek az életrajznak egy rövidített változata: „Ezeket az elő hozott dolgokat, keveset vévén ki, mind Bohuslaus Balbinus, a Jesus Társaságból való Szerzetes, a’ régi Cseh-országi Monumentumoknak és faragott írásoknak tudója 1682-ben *Bohemia sancta* nevű könyvében írta.” (Más hasonló kiadványokban még ennél rövidebb kivonatot is találunk.) Ugyanitt történik utalás Beczkowsky János keresztes szerzetesre, aki 1708-ban Prágában kiadta ezt az életrajzot, ódával, zsolozsmával és litániával együtt.¹⁶

Az életrajz alapján alakultak ki tiszteletének hangsúlyai is. Köztudomású, hogy Nepomuki hivatalos attribútumai a tökéletes gyóntató és az eretneksegek kiirtója, a papság példaképe – ezért is lett a jezsuiták második védő-

¹⁴ Az egyik ilyen kiadvány: *Nepomuki Szent Jánosnak, a jó hír s név veszedelmében forgó oltalmazójának, és a Gyónás gyakorlásában bús lelki ismeretű hívek vigasztalójának. Kilenz szerdára rendeltetett ájtatossága, melly most ujonnan öszve szedetett, és magyar nyelven ki bocsáttatott egy nemes Rév Komárom Városában lakó Nepomuki Szent János tisztelőnek kegyes költségével*, Nagyszombat, 1735, 1761.

¹⁵ Egyik újrakiadása: *Vita B. Joannis Nepomuceni martyris, authore p. Bohuslao Balbino Soc. Jesu conscripta, nunc denuo edita, et iconismis praecipua Beati acta exhibentibus illustrata, scalpro et sumptibus Joannis Andreae Pfeffel, caesarei chalcographi, Augustae Vindelicorum*, 1725.

¹⁶ *Nepomuceni Szent Jánoshoz...*, i. m., 117.

szentje. Minden mást a népi tisztelet tett hozzá még jóval a szentté avatás előtt: 16. századi eredetű a jó hírnév védőszentjeként való tisztelet, ezt sírfelirata és himnuszai is igazolják.¹⁷ A 18. században ez az összetevő felerősödik a kiadványokban: Rómában pl. A Jó Hírnév Társulata néven nemesek – akik számára a becsület a legfőbb erényt jelentette – társulatokba szerveződtek, és így harcoltak a becsületsértések ellen, kiálltak a rágalmazottakért.¹⁸

Az imádságok

Az ilyen típusú kiadványoknak használat szempontjából a legfontosabb szövegei az imádságok, hiszen a társulati tagok mindenekelőtt ezek végzésére, átemelkedésére és gyakorlatba ültetésére tettek elhatározást, amikor a társulatokba felvételüket kérték. Azt vizsgáljuk, hogy a kötetben lévő szövegek a szent tiszteletének mely aspektusait domborítják ki, illetve milyen magatartást és mentalitást dolgoznak ki használójukban.

A kötet elején található, a Szentháromság egyes személyeihez intézett imádságok következetesen a jó hírnév megőrzéséért, a gyaláztól való megmenekülésért könyörögnek, ehhez biblikus argumentációt is beépítenek, így nem pusztán a szent érdemeire hivatkozik az imádkozó. Ugyanerre a témára hangolódik az imádságokat követő himnusz, ami hagyományos értelemben egyáltalán nem tekinthető himnusznak, még hórás himnusznak sem: kegyes, jámbor énekről van szó, a cím előző korok maradványa, a szöveg már nem felel meg a műfaj követelményeinek.

Az első imádság valójában egy gyónásra felkészítő ima és a lelkiismeretvizsgálatot elősegítő kis elmélkedés (*Nepomuceni Szent Jánoshoz edgy igaz Paenitentia tartó hív Tisztelőjének imádsága*).¹⁹ Ez tartalmazza a patrónussá fogadás aktusát, a szent felkérését arra, hogy az imádkozót segítse egy bizonyos, az imádkozó által megnevezett bűn leküzdésében. A szöveg ugyanakkor a bűnök megvallásához szükséges bátorságért való könyörgést is tartalmazza, valamint a bánat és erős fogadás szavait. Tekinthető akár gyónást előkészítő imádságnak is. Ezt követi a *Mindennapi Lelki ismeretiinknek meg vizsgálása, a Krisz-*

¹⁷ Paule LEROU, *Le culte de Saint Jean Népomucène*, Mélanges de l'Ecole française de Rome, Italie et Méditerranée, 1991, 284.

¹⁸ *Uo.*

¹⁹ *Nepomuceni Szent Jánoshoz...*, i. m., 38.

tus Jesus ött sebeihez rendeltetve. Ennek a résznek a felépítése nagyon emlékeztet a jezsuita examen particulare gyakorlatára – az imádság szemléletesen az egyes lépéseket (hálaadás, a világosság kérése, számvetés a bűnökkel, azaz a tulajdonképpeni lelkiismeret-vizsgálat, bűnbánat, jófétel) Jézus öt sebe megcsókolásának gesztusához rendeli. Ennél a mozzanatnál például nagyon is találkozni látjuk a jezsuita lelkiséget a gyónás szentjének tiszteletével.

A bűnbánati imádság után a nagykilenced következik. A könyörgő novénák altípusába tartozó kilenced elvégzésének módjáról külön tanítást találunk. Az imádság napja a szerda – egy másik kiadványból tudjuk, hogy azért, mert szerdán halt meg a szent. Az 1. pont tehát kilenc szerdát irányoz elő, de engedményként más napot is lehetővé tesz. A 2. pont a bűnöktől való még buzgóbb tartózkodást, illetve szentgyónást, a 3. a szentáldozást, a 4. a meghatározott imádságok közül legalább egynek az elmondását, az 5. szerdánként az officium, litánia (akik nem tudnak olvasni, azok számára *Miatyánk, Üdvözlégy*) elimádkozását, a 6. pont a másokért mondott imát, a jócselekedeteket szorgalmazza. A 7. pont egy tanítás a kérő imádságról, a meghallgatásról, majd egy buzdítás következik az imádságra, mindig meghagyva a kellő szabadságot a mennyiség és a gyakoriság tekintetében, hiszen a társulati tagok jogilag nem kötelezettek ezeknek végzésére, de ezekkel az imákkal „ha nem gyakrabban is; de-legalább nyavalyáidban, szübbeli fájdalmadnak felindítására gyümölcsössen élhetsz.”²⁰

Mind a kilenc imádság elsősorban bűnbánati ima, némely közülük zoltársorokat illeszt össze, illetve evangéliumi versekre épül. Ezekre azonban sehol sem találunk hivatkozást. Egységes a szerkezetük: az imádságok záradéka (az első kivételével) mindig egy Nepomuki Szent Jánoshoz intézett fohász. Az imádságsorozat végen külön könyörgés áll. Az utolsó imádság fohász beszédes számunkra: „Oh Nepomucéni szent János a’ poenitancia tartóknak bátorságos óltalom helye” – a kérés tárgya pedig a töredelmes szív. Egyértelmű tehát, hogy ezekben az imádságokban mint a gyónás, a bűnbánattartás szentjét állítja a kézikönyv a társulati tagok elé. Ezekben a szövegekben viszont nincs hangsúlyos szerepe a szentnek, a megszólított az Atya vagy Jézus, csupán a szent érdemeire való hivatkozás vagy rövid fohász erejéig fordul a szenthez az imádkozó. A novénákkal kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy ezek gyakran egyféle „hétköznapi lelkigyakorlata”-ként működtek és működnek, szövegeik elmélkedéseket is tartalmaz-

²⁰ *Uo.*, 58.

tak, ilyen értelemben a könyörgés, az imára serkentés mellett értékrendet közvetítettek és gyakoroltattak be használójukkal.

Találunk azonban ezt követően olyan szövegeket is, amelyek a már említett jó hírnév szentjét idézik: „Oh irgalmassának Istene ki nekünk minyájunknak, kiváltképpen a’ kik böcsülletekben, jó hírekben s’ nevekben gyaláztatnak dicsőséges Nepomucéni Sz. János Martyrt, nagyérdemü szószóllonknak és oltalmazónknak rendelted [...]”.²¹ Öt olyan imádság következik ezután, amely kifejezetten az igazságosságért, a becsületért, a jó hírnév megtartásáért könyörög a szent életrajzához kapcsolható allúziókkal. Majd hét imádság olvasható a jó meghalásért és Szűz Máriához, valamint a pogányok fogságában szenvedő rabokért – ezek nincsenek összefüggésben a társulat jellegével, az általános áhítati formákra emlékeztetnek.

Egyébként a társulati kiadványokat sokszor arra is felhasználták, hogy az adott társulat sajátosságaitól eltérő jellegű imákat vagy tanításokat is beépítsenek a kötetbe, és ezáltal a hívek kezébe általánosan használható tanítást adjanak. Ez a Szent Antal Társulat könyvének esetében még nyilvánvalóbb: tartalmazza például a mise követésének módját, magyarázatát, imádságait.

Az itt elemzett kiadvány szövegei egyértelmű irányultságot adnak a Nepomuki Szent János-tiszteletnek: az erénygyakorlatokra történő buzdítás mellett erősítik a katolikus öntudatot, és a jó hírnév oltalmáért imádkozót különösen a nyelv bűneinek kerülésére ösztönzik – emiatt neveztem kicsit egyoldalúnak. De talán éppen e speciális vonások miatt volt az, hogy olykor egy ember több társulathoz is tartozott párhuzamosan.²² Ami a szövegek irodalmi minőségét illeti, az imaszövegek általában jól szerkesztettek, zsol-tárfordulatokat és a liturgikus imák fordulatait őrzik helyenként, de kegyességi formulák is feltűnnek bennük. Kifejezetten rossz szövegnek ebben a kiadványban csak a már említett kegyes ének mondható. A kis zsolozsma himnuszai nem – ezek egyébként minden kiadványban azonosak, hivatalosak, a litánia ezekben az években úgyszintén (a következő században azonban annak a szövege is megváltozik). A kegyes énekek viszont az általam megnézett Nepomuki-könyvekben nem mindig azonosak.²³ Egyik-másik egészen „eredeti” megoldásokat hoz.

²¹ *Uo.*, 92.

²² Benedek Fidél Apor Pétert hozza példának: BENEDEK, *i. m.*, 285.

²³ Példa erre a kolozsvári piaristák által a 19. században kiadott litánia és himnusz. A jezsuiták egykori templomában ők emeltek oltárt a szentnek.

Lehet, hogy nem is annyira egyformák ezek a kiadványok, mint amennyire gondolnánk. Éppen ezért az alapvető fontosságú feltérképezés után érdemes ezeket a kiadványokat a szövegük/szövegek szempontjából is szemügyre venni, hiszen ebben az esetben is láthattuk, hogy sok érdekes adalékhoz juthatunk hozzá akár a kiadásuk és a társulatok körüli események, akár a mentalitás- és lelkiségtörténet szempontjából – és ez csupán egy igen szerény példa volt.

FRAUHAMMER KRISZTINA

„Máriát ájtatosan tisztelő híveknek vigasztalásokra intézett tsekély igyekezet...”

(A kegyhelyismertető mint az áhítatkeltés forrása)*

Dolgozatomban a szeged-alsóvárosi ferences templom és kegyhely 19. századi kegyhelyismertetőjét és annak az egyéni és búcsús áhítatra gyakorolt hatásait szeretném bemutatni. Szeretnék kitérni a mű áhítatgyakorlaton kívül eső, ám arra indirekt módon jelentős hatást gyakorló aspektusaira is: a helytörténetben, a ferences és a helyi alsóvárosi identitás erősítésében játszott szerepére. Véleményem szerint ezek olyan fontos szempontjai a mű hatás-történetének, amelyek az egyéni áhítat elmélyítésében és ébren tartásában is fontos szerepet kapnak.

A kegyhelyismertető 1831-ben jelent meg, Ordinánsz Konstantin ferences szerzetes munkájának köszönhetően a következő cím alatt: *A' Libanus havasi alatt illatozó Titkos értelmű Rózsa, avagy Nemes, Szabad, Királyi Mező-Szeged Városnak Havi Boldog Aszszony tisztelére szenteltetett Királyi Templomában hajdani időktől-ólta ájtatos tiszteletben tartatott, és Segítő Boldog Aszszonynak neveztetett Kegyelmes Képnek történeti leírása, mellyet Szerafikus Szent Ferenc Szerzetébéli, és Üdvözítőnkől neveztetett Provinciájában lévő Alsó Mező-Szegedi Klastromnak régi Ok-leveleiből egybe szerkesztetett, és az Isten szülő Szűz, Nagy Aszszonyunk ájtatos tisztelőinek lelki vigasztalásokra ki adott P. Ordinánsz Konstantin Sz. Ferenc Szerzessabb Rendtartását követő Szerzetes, és Áldozó Pap.*

A szerzőről és kilétéről nagyon szűkösek az adataink. Első feltételezhető említése P. Kőnig Kelemennél olvasható a szécsényi ferencesekről írott munkájában. Eszerint 1791-ben jelentkezett egy Ordináncz József nevű fiatalember a rendbe. A szerzetes feljegyzése szerint „régbben akart már a rendbe lépni, de noviciát nem volt”, így közben kántori és tanítói állást töltött be több helyen.¹ A következő adatunk 1806-ból van Konstantinról,

* A dolgozat megírását az OTKA 12550 K511-es Alaputatási Pályázata, valamint a Bolyai Ösztöndíj tette lehetővé.

¹ P. KÖNIG Kelemen, *Hatszázéves ferences élet Szécsényben 1332–1932*, Vác, 1931, 274.

amikor megjelent egy Gyöngyösön elhangzott szentbeszéde.² Vélhetőleg ezekben az években a rendnek ebben a házában tartózkodott, és hitszónokként tevékenykedett, amit igazol, hogy az itteni 1808-as kézirat-katalógusban fel vannak tüntetve szentbeszédei és jegyzetei.³ A későbbiekben a ferences szalvatóriánus tabulák⁴ adatai, valamint Reizner János Szeged-története⁵ szerint Ordinánsz Konstantin 1818 és 1821, majd 1830 és 1831 között gvárdián, azaz előljáró a szegedi ferences kolostorban, majd Kecskemétre kerül, ahol concionator secundariusként (második szónok) és lector theologiae-ként (teológiai lector) van feltüntetve az 1833-as és az 1835-ös tabulákban.⁶ Ezt követően nincs róla információ a rendi iratokban. Annyit azonban e szűkös adatok is bizonyítanak, hogy előjáróként, hitszónokként fontos feladatokat bíztak rá az egyes egyházközségekben és az azokhoz tartozó hívek lelki gondozásában. Szerepe, neve tehát meghatározó lehetett az adott plébániai és lokális közösség számára.

Az egész címlapot kitevő cím a szerző kilétén túl sokat elárul a mű központi gondolatáról, célkitűzéséről és célközönségéről. A nyitó allegorikus kép (a Libanus havasai alatt illatozó titkos értelmű rózsa) Máriát helyezi a középpontba, aki nem csak Auxiliatrix Szegediensis, hanem minden magyar segítő asszonya. Ezt szimbolizálja a rózsa, amely minden virágok királynéja, a kegyesség, a tisztaság, a szelídség és a szűziesség megtestesítője. A hasonlat az ószövetségi Salamon énekére vezethető vissza, csakúgy, mint a Libanus havas hegyének képe: „Jöjj elő Libanusból én jegyesem, jöj-elő Libanusból [...]”.⁷ Abban, hogy miért éppen ehhez a képhez nyúlt Ordinánsz, nagy

² ORDINÁNSZ Konstantin, *Az imádságnak legfőbb tárgyáról elmélkedő egyházi beszéd, melyet keresztjáró héten a közönséges könyörgésnek alkalmatosságával élő nyelven mondott Gyöngyösön 1806*, Pest, 1806.

³ A beszédek felkutatása és tanulmányozása ezidáig még nem történt meg, mert meglétük bizonytalan. Az 1808-as gyöngyösi kézirat-katalógusban szerepelnek, de hollétük azóta nem tisztázott. Erre a tényre Fáy Zoltán hívta fel a figyelmemet, ezeket az adatokat neki köszönöm.

⁴ *Schematismus almae provinciae Sanctissimi Salvatoris in Hungaria ordinis minorum S. P. Francisci, strictioris observantiae ad annum Jesu Christi MD.CCC.XXXIII*, Agriae, [é. n.]; *Schematismus almae provinciae Sanctissimi Salvatoris in Hungaria ordinis minorum S. P. Francisci strictioris observantiae ad annum Jesu Christi MDCCCXXXV*, Agriae, 1835. Elérhető a Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár honlapján digitalizálva: <http://archivum.ferencesek.hu/letoltes/schem/Salv.1833.Schem.pdf>; <http://archivum.ferencesek.hu/letoltes/schem/Salv.1835.Schem.pdf> [2013. 01. 02.]

⁵ REIZNER János, *Szeged története*, III, Szeged, 1900, 19–21.

⁶ *Schematismus...*, i. m., 1833, 32; 1835, 30.

⁷ *Énekek éneke* 4, 7.

szerpe lehetett műve egyik ihletőjének, Telek József híres ferences prédikátor Szegeden elhangzott prédikációinak is, hiszen ezekben a szegedi kolostor mint Libanus hegye, Mária pedig mint a Libanus hegyének soha el nem fogyó harmatja jelenik meg:

Rendelt ugyan azon végtelen irgalmú nagy Isten édes Magyar Hazánkban is itten a Tisza folyami mellett el-elterjedt mezőségen N. K. Szabad Szögéd Városában egy ditsőséges Libanust, úgy-mint ezen bé-kerített szerzetes Klastromot, és annak Templomában, amá titkos értelmő tiszta havát, tudniillik a Havak közt megjelent Isten, Szerelmes Szent Anyának, Országunk nagy Asszonyának Anyai kegyességét: melly eleitől fogvást úgy harmatozott, úgy áradott, nem csak é' kis Libanusra N. Királyi Szögéd Városára 's annak vidékére, hanem az egész Hazára.⁸

A Libanus havasai alatt illatozó rózsaként aposztrofált Szűz Máriának és jótéteményeinek a középpontba állításával „lelki vigasztalást” kívánt a szerzetes Mária tisztelőinek adni, ahogy erre a cím további részei utalnak. Ezt követően kirajzolódik az előszóból azoknak a motivációknak és szándékoknak a sora, melyek e lelki vigasztalást szükségessé teszik. Elsőként „a Szentek képeinek ájtatos tiszteletéről” értekezik, hiszen, ahogy írja:

még mai napság a XIX. században is olyan szörnyű képtelenségekkel vádolják az anyaszentegyházat főképpen a' külföldön [...] a Szentek' képeit babonás tisztelettel, sőt bálványozva imádnák, 's azoknak bizonyos természet felet való belső, és titkos erőt tulajdonítanak.⁹

A vádak forrásaként német protestáns írók műveit (név és cím nélkül), valamint a londoni parlament ír katolikusok elleni támadásait említi,¹⁰ majd így folytatja:

⁸ TELEK József, *A' Boldogságos Szűz Mária Tízzenkét Tsillagú Koronájának vagy tizenkét ünnepeire tsillag-sugárok gyanánt el-osztott prédikációknak II. Részge*, Vátzon, 1772, 365–517. (A fenti idézet az 1762. évben Havi Boldogasszony napján elhangzott *Libanus hava* című 2. prédikációból való. TELEK, *i. m.*, 403.)

⁹ ORDINÁNSZ Konstantin, *A' Libanus havasi alatt illatozó titkos értelmű rózsza [...]*, Szeged, 1831, IV–V.

¹⁰ A tárgyalt korszakban zajlott a brit korona alá tartozó katolikus írek hosszan elhúzódó és feszültségektől sem mentes emancipációja. Ennek keretében egy sor olyan törvény és intézkedés született, amely a korona alá tartozó katolikus állampolgárokat felszabadította mindennemű hátrányos állampolgári megkülönböztetés alól. A küzdelemnek köszönhetően az ír katolikusok parlamenti mandátumhoz is jutottak 1830-ban, első képviselőjük az emancipációs mozgalom vezéralakja, Daniel O'Connell volt. Vö. *Lexikon für Theologie und Kirche*, Hrsg. Walter KASPER, Freiburg–Basel–Wien, Herder, 2006, V, 594. – Felmerülhet a kérdés, hogy a szegedi kolostorban élve honnan szerzett mindezekről a nemzetközi írásokról és eseményekről tudomást Ordinánsz Konstantin? Írország és Magyarország között a távolsá-

Kár!!! végnélkül nagy kár, hogy a' tudományoknak talán minden ágaiba béavatott tudós férfiak, egyedül a' katolika hit vallásnak sarkalatos tzičkelyeiben járatlanok lévén, legalább pontos, és helyes ismeretek nélkül szűkölködvén, ama' régen megtzáfoltatott, és érdemlett feledékenységbe temetett aggnó regéket ismételni, és így a' tudós világnak vagy nevetségére, vagy legalább nem igen kedvező ítéletére magokat kitenni meg nem szűnnek; olly képtelenségeket, mondám, nagy igazságtalanul reánk mázolni, mellyeket a' valódi, és igazán hívő keresztény Katolikusok soha, nem tsak nem javallottak, sőt inkább világosan, és álhathatosan mindenkor kárhoztattak.¹¹

Ezért egyik legfőbb célja, hogy „tisza vizet öntsön a pohárba”, és Isten anyjának tiszteletét erősítse, előmozdítsa, valamint „a feledékenység homályából színre hozza”.

Térjünk azonban vissza ismét a hosszúra nyúlt címhez, amelyből megtudjuk azt is, hogy a mű a kolostorban fellelhető írásos anyagok összedolgozásából jött létre. Melyek ezek? Ordinánsz művének precízen megírt bevezetőjében egész pontosan megnevezi őket.

Elsőként Telek Józsefnek, a nagyhírű ferences szónoknak 1760-ban megjelent rendházkrónikáját (*Historia Vetustissimi Conventus Szegediensis*) kell említenünk, amely a szegedi ferencesek török kori működésének első tudományos igényű megfogalmazása az akkori kolostori levéltár, a rendtörténeti iratok és a szájhagyomány alapján.¹² A mű nem jelent meg nyomtatásban, kéziratban maradt fenn, kultuszterjesztő hatása így ebben a formában nem jelentős. Mindenképpen kiemelésre érdemes azonban, hogy ez

gok ellenére is élénk volt az érdeklődés a 19. században. Számos korabeli író lap közölt cikkeket Magyarországról és a Habsburg Birodalomról. Sőt, tudjuk azt is író utleírásokból, hogy az innen érkező turisták egyik legkedveltebb célpontja Bécs volt. Vö. ZARKA Zsuzsanna, *A dunai gőzhajózás, mint a fejlődés motorja: Író benyomások a Habsburg Birodalomról és Magyarországról a 19. század közepén = Idegen szemmel: Magyarságkép 19–20. századi utleírásokban*, szerk. HORNYÁK Árpád, VITÁRI Zsolt, Pécs, Publikon, 2010 (Kutatási Füzetek, 16), 31–51. Ezen túl a magyar sajtó is figyelemmel kísérte az író eseményeket. A szeged-alsóvárosi ferences rendházba is rendszeresen járt a „Nemzeti Ujság, melly hazai' s külföldi tudósításokból a magyar nemzetnek köz javára készítetett.” Ebben 1828 és 1830 között szinte heti rendszerességgel tudósítottak a katolikus írók emancipációs mozgalmának küzdelmeiről, Ordinánsznak tehát nem kellett messze mennie ahhoz, hogy naprakész információkat szerezzen az aktuális külföldi egyházpolitikai eseményekről. Vö. VARGA András, *A szeged-alsóvárosi ferences rendház könyvtára 1846*, Szeged, Scriptorum 1998 (Olvasmánytörténeti Dolgozatok, 8).

¹¹ ORDINÁNSZ, *A' Libanus havasi alatt... i. m.*, VI–VII.

¹² JOSEPHUS TELEK, *Historia Vetustissimi conventus Szegediensis B. Virginis Mariae ad Nives*, 1740. – A műről, értékeléséről bővebben: MOLNÁR Antal, *Püspökök, barátok, parasztok: Fejezetek a szegedi ferencesek török kori történetéből*, Bp., Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2003 (METEM Könyvek, 41), 25–30.

a mű vált a híres szegedi hitvita egyik ősforrásává, és nagy szerepe volt a templomhoz kötődő korabeli folklóranyag írásos rögzítésében is, hiszen így megőrződött a hagyományoknak egy ritkán dokumentált rétege.

Ezeket a történeti kutatásai során feltárt adatokat dolgozza fel Telek József híres művében, a *Tízzenkét csillagú koronában*, illetve annak a Havi Boldogaszszony tiszteletére elmondott nyolc prédikációjában.¹³ A műfaj jellegéből adódóan az itt leírt történeti és legendaanyag könnyed, népszerűsítő jellegű.¹⁴ A bemutatott csodás események is a prédikáció céljainak vannak alárendelve: a hívek buzdítására és vigasztalására szolgáló példázatként jelennek meg az egykor szóban elhangzott szövegekben. Középpontjukban Mária mint a magyarok és szegediek legfőbb védelmezője áll, aki a város nehéz pillanataiban és az egyéni szükséghelyzetekben, a tisztító tűzben szenvedő lelkeken is segít.¹⁵ Ordinánsz ezt a képet és a prédikációk másik alapgondolatát – a ferencesek kiemelt jelentőségét a térség hódoltság kori megmaradásában – is áttemeli kegyhelytörténetének fő motívumai közé.

A prédikációk kultusztörténeti hatása nem térképezhető fel pontosan, hiszen – jöllehet a prédikációk írásban is megjelentek – azok elsősorban az egyházi személyeknek szolgáltak segédanyagul. Ennek ellenére az Ordinánsz által később beemelt, szájhagyományban meglévő legendák sejtetik, hogy ezek a havi búcsúkon, sokak előtt elhangzott beszédek is hozzájárulhattak a már ismert történeti anyag fennmaradásához és folklorizációjához. Ezek a prédikációk lesznek Ordinánsz Konstantin következő, vélhetőleg leginkább használt forrásai.

A híres prédikátor művei mellett a szerző harmadikként a szegedi kolostor egykori gvárdiánjának, Székesy Gábornak a kegyhely történetéről összeállított és azóta elveszett latin kéziratát nevezi meg forrásai között.¹⁶ Jelzi

¹³ A híres máriás beszédeggyűjteményben tizedik csillagként jelenik meg a Havi Boldogaszszony, akiről Telek József nyolc alkalommal prédikált az akkor már neves búcsújáróhelynek számító szeged-alsóvárosi templomban: 1759-ben *Bátorságos Havasok*, 1762-ben *Libanus Hava*, 1763-ban *Aratáskori Hó*, 1764-ben *Hónak Kincsei*, 1765-ben *Erős hó vár*, 1766-ban *Tavaszi hó*, 1767-ben *Tsudálatos Szép hó* és 1768-ban *Segítő Havas Hegy* címmel. Vö. 8. jegyzet; továbbá TAMÁS Péter, *Telek József élete és műve*, Bp., 1948 (Editiones Mariano-Franciscuales, 1).

¹⁴ MOLNÁR, *i. m.*, 31.

¹⁵ TÜSKÉS Gábor, *Búcsújárás a barokk kori Magyarországon*, Bp., Akadémiai, 1993, 169–172.

¹⁶ Székesy Gábor 1769-es halálakor a szegedi kolostor gvárdiánja volt. Vö. MOLNÁR, *i. m.*, 31.

azonban, hogy csak abban az esetben nyúl az egykori gvárdián feljegyzéseihez, ha azok részletezőbbek, mint a Telek-féle szövegek.¹⁷

Ezekon a forrásokon túlmenően több helyütt is utalás olvasható arra, hogy Ordinánsz meglévő adatait a korabeli öregek elbeszéléseivel egészíti ki. Folytatja tehát a Telek által megkezdett hagyományt, a folklór anyag beemelését a kegyhely és a rend történetébe. Ezáltal megmarad a Telek-féle prédikációk közérthető, könnyen olvasható és népszerűsítő jellege, ami feltehetőleg fontos volt a mű népszerűvé válásában és ezáltal az egyéni és közösségi hitélet gyakorlásárára tett hatásában is. Mindezekon túl jól rámutat az írott és szóbeli hagyományok kölcsönös egymásra hatására, egymást megerősítő, támogató szerepére. Ennek köszönhetően hosszú ideig megőrződött a kegyképhez és a ferencesekhez kötődő legendaanyag.

Ezt a több forrásból táplálkozó anyagot szerkeszti egybe Ordinánsz sajátos kegyhelyismertetőjében, amelyben a szegedi kolostor és templom története mellett helyet kap a kor gyakorlatának megfelelően tizennégy hosszabb-rövidebb mirákulumtörténet is. Ezen kívül a könyvben található egy, a kegyhelyismertetőkből megszokott áhítati rész, imákkal és énekekkel. Ez a búcsúsoknak szolgáló gyakorlati útmutatásokat nem tartalmaz.

Sajátos, a kegyhelyismertető műfajában nem megszokott, hogy egy rendtörténeti és egy, a szegedi ferencesek török kori viszontagságait és szenvedéseit tárgyaló fejezetet és a szegedi ferences gvárdiánok névsorát is felveszi könyvébe a szerző (1., 4., 5. cikkely). Véleményem szerint Ordinánsz ezzel biztosítani kívánta a 18. századi rendi történetírás és a teleki prédikációk alapgondolatának folyamatosságát. Ennek egyik leghangsúlyosabb motívuma a magyar ferencesek hódoltság kori érdemeinek méltatása. A 18. századi rendtörténeti művek (Friedrich, Blahó, Telek)¹⁸ és Telek József

¹⁷ ORDINÁNSZ, *A' Libanus havasi alatt...*, i. m., 13: „Ellenben T. P. Székely Gábornak jegyzeteit csak oly tikkelyekben fogom használni, mellyeket ő körülállásosan, és bővebb kifejezésekkel a' feledék homályjától megmentett.”

¹⁸ Urbanus FRIDRICH, *Historia seu compendiosa descriptio Provinciae Hungariae Ordinis Minorum S. P. Francisci*, Cassoviae, 1759, I–II; Vincentius BLAHÓ, *Annales Provinciae Hungariae Sanctissimi Salvatoris Ordinis Minorum S. Patris Francisci strictioris observantiae 1339–1439*, I; Vincentius BLAHÓ, Ambrosius VEREBÉLYI, *Annales Provinciae Hungariae Sanctissimi Salvatoris Ordinis Minorum S. Patris Francisci strictioris observantiae 1440–1898*, II; Josephus TELEK, *Historia Vetustissimi conventus Szegediensis B. Virginis Mariae ad Nives*, 1740. A szegedi ferencesek kutatástörténetéről és forrásairól bővebben: MOLNÁR, i. m., 25–43.

híres szegedi prédikációi a török időket a rend hősi korszakaként mutatták be, amikor a ferencesek elvülhetetlen érdemeket szereztek az alföldi magyarság katolikus hitben való megőrzésében.¹⁹ A ferencesek egyházi és nemzeti jelentősége mellett a szegedi vonatkozású írásokban a város és Mária kapcsolata is hangsúlyos szerepet kap. Ahogy Molnár Antal írja: „erős szegedi lokálpatrióta és franciskánus színnel ötvöződik”.²⁰

Konkrét adatok hiányában csak feltételezésekbe tudunk bocsátkozni azt illetően, miért tartotta Ordinánsz olyan fontosnak, hogy kegyhelytörténetébe egy ilyen nagy terjedelmű rendtörténeti részt is illesszen? Elsőként talán azzal érvelhetünk, hogy művének 1831-es megjelenéséig nem került nyomtatásba és így a szélesebb nagyközönség elé sem a helyi barátoknak és érdemeiknek a története. Jóllehet a renden belül Friedrich Orbán, Blahó Vince és Telek József rendtörténete is használatban volt, mégis ez volt az első nyomtatásban megjelent magyar nyelvű munka a szegedi ferencesek történetéről. Bálint Sándor a *Szegedi Nemzet*ben meg is jegyzi, hogy talán Telek József azért „nem gondolt jámbor népnek szánt könyv kiadására”, mert az írás-olvasás készsége a 18. század derekán még elég szűk társadalmi körre korlátozódott.²¹ Így a laikus nagyközönség e kegyhelyismertető által ismerte meg a rend és a hely történetét.

A kiadás és nyomtatás feladatát a szegedi szerzőket és témákat támogató Grün Orbán nyomdaja vállalta fel, ezzel is népszerűsítve a kegyhelyet és a hozzá kapcsolódó csodákat.

A szegedi ferencesek lokálpatriotizmusának hangsúlyozása mellett a katolikus hit védelméért folytatott küzdelem a másik nagyon hangsúlyos eleme az Ordinánsz-féle rendtörténeti részeknek, különösen az „Azon keserves üldözésekről, mellyeket ez Alsó Városi Szegedi Klastromban lakozó Szerzetes Atyafiak a’ Töröknek kegyetlen igája alatt az igaz keresztény Katolika Hitnek ellenségítől szenvedtek” című negyedik cikkelynek. Ha visszaidézzük azokat az előszóban megjelenő eseteket (a német protestánsok katolikusok elleni támadásai, az ír katolikusokat ért támadások), ame-

¹⁹ MOLNÁR Antal, *A magyar ferencesek bódoltság-képe a 18. században a rendi történetírás és a prédikációk alapján* = *Religió, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban*, szerk. BITSKEY István, OLÁH Szabolcs, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004 (Csokonai Könyvtár, 31), 551–562.

²⁰ *Uo.*, 560.

²¹ BÁLINT Sándor, *Szegedi Nemzet: A szegedi nagytáj népelete*, III, A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1978/79, 2, Szeged, 1980, 374.

lyek a szerzőt műve megírására sarkallták, akkor talán érthető e részek beemelése. Átaluk megerősítést nyer, hogy a ferencesekre a hit védelmezésében is bizton lehet számítani.

De különös, és legfőbb gondoskodások a' mi Szerzetes Atyánkfiainak ezen Szabad Királyi Szeged Városában lakozó kisded keresztény seregeknek lelki javára nézett, hogy abban az Evangyéliomi tudományak lelke, és a' Katolika hit vallásnak virágzása naponként eleveníttessék, 's előmozdíttassék.²²

A rendtörténeti részek közé ékelt második és harmadik cikkely a katolikus hitet védelmező, lokálpatrióta ferences lelkiség gondolata mellé Mária kultuszát és annak jelentőségét állítja. Részben a katolicizmusban hangsúlyosan megjelenő Mária-tisztelet védelmezése miatt, részben pedig a kultusz felpezsdítése miatt, ahogy arra az előszóban is utal a szerző. E célkitűzéseit alátámasztja, hogy művét Telektől eltérően nem a prédikáló papok segítésére írja, hanem Mária tisztelőihez, azaz a hívők széles közönségéhez. Ezáltal kívánja erősíteni, előmozdítani és a feledékenység homályából színre hozni a patrónus kultuszának hagyományait. Ehhez a kultuszpropagandához használja eszközü a kegyképhez kötődő csodatörténeteket.

Innét a kegyetlen Töröknek vas igája naponként nehezedvén, a hívséges keresztény nép nem tsak e nemes városnak minden részéről, hanem a szomszéd helységekből is csoportosan ide seregelvén, és ezen valódi Frigynék szekrénye előtt artzra borulván az egekben lévő Isten Anyjának trónusához lélekben felemelkedvén fohászokodott [...] Nem is lett foganat nélkül bizodalmas esedezések, holott az irlalmasságnak Attya, és Istene, ki előtt mindenkor kedves az alázatosok könyörgése, megteintette az ő sanyargatott népét, és az ő sz. Anyjának hathatós esedezésére a Jézus Krisztus megtartotta választott kisded seregét.²³

Összesen tizennégy csodaleírást olvashatunk a műben, amelyek különböző hosszúságúak, és stílusban is eltérő jellegűek. Erre a miráculumok eltérő forrása ad magyarázatot: az első hetet Telek Józseftől, a nyolcadikat és kilencediket Székesy Gábortól, az utolsó ötöt pedig saját gyűjtései alapján jegyezte fel Ordinánsz Konstantin. A legrészletesebbek a Telek József-féle prédikációkból átemelt csodaleírások. Ezek kivétel nélkül hosszabb, egy-két oldalas bibliai vagy egyházatyáktól származó idézetekkel fellevezetett és illusztrált, gyakran áhítatot serkentő keretbe, elmélkedésbe foglalt szövegek.

²² ORDINÁNSZ, *A' Libanus havasi alatt...*, i. m., 76.

²³ *Uo.*, 42–43.

Valamint igazán, és igen böltsen, úgy a’ mi édes vigasztalásunkra írta sz. Bernárd Apátur, a’ többi sz. Atyák nyomát követvén, hogy a’ mint Mária által jött Jésus Krisztus e’ világra, úgy akarta az Isten, hogy mindeneget Mária által nyerjünk meg. Ezen szent rendelését jeles, és emlékezetre méltó jótéteményével bizonyította meg a’ Felséges, kétség nélkül a’ Szűz Anyának hatható esedezésére.²⁴

Stílusuk a prédikációk kötetlenebb, tanító, buzdító stílusát őrzi. A csoda tényének leírása mellett megjelenik bennük az eseményhez fűzött magyarázat és annak értelmezése, tágabb kontextusba helyezése is. Ebben megragadható az a 17. század közepétől kezdve alkalmazott módszer, amelyben a csodatörténeteket „következtesen alárendelték a nyomtatott gyűjtemények célkitűzésének és propaganda szerepének, s a kompozíció, elbeszélő magatartás, motiváció és a valósághoz fűződő viszony megváltoztatásával a mirákulum egyre gyakrabban vált exemplummá”,²⁵ közvetve pedig az áhítatkeltés eszközévé.

Midőn 1525 esztendőben [...] égető pogány Török csoportok ide Szeged városába is bérontván [...] az épületek alá tüzet vetettek volna [...] a szentséges Szűznek képe minden sérelem, vagy észre vehető változás, ’s romlás nélkül, tellyes épségében megőriztetett [...] A Szegedi ájtatos keresztények pedig különben ekkor tsak nem végső inségre, és pusztulásra jutván, városok jövődő virágzásának reménységét Isten után abban helyeztették, hogy Magyar édes Hazánk választott nagy Asszonyának hatalmas pártfogása alatt [...] az ő városok is valaha az ő mostani szomorú hamvaiból ismét új életet ’s elevenséget, és virágzást fog nyerni.²⁶

A Telektől átvett mirákulumok további jellegzetessége az Auxiliatrix Szegediensis fogalmának és gondolatkörének hangsúlyozása. Itt szintén a kultusz propagandája lehetett a legfőbb cél.

De ki győzné elő számlálni mind azon felséges jótéteményeket, mellyeket nem tsak az Isten Annyát mindenkor példás buzgósággal tisztelő Szegediek, hanem Országunknak Koronás Királyi legnevezetesebb bajnok hadi vezéri Mária mint Országunk nagy Asszonya hatható közben járásának tulajdonítottak? Ugyan azért sz. Anselmus Doctorral elég légyen rövideden felkiáltanom: Egyedül tsak az hallgasson Máriának dítséretéről, ki az Ő segedelmét soha nem tapasztalta.²⁷

²⁴ *Uo.*, 49.

²⁵ TÜSKÉS Gábor, KNAPP Éva, *Az egyházi irodalom műfajai a XVII–XVIII. században*, Bp., Argentum, 2002, 104.

²⁶ ORDINÁNSZ, *A’ Libanus havasi alatt...*, i. m., 39.

²⁷ *Uo.*, 44.

A további, P. Székesy Gábor-féle és Ordinánsz által lejegyzett történetekben már kevesebb az áhítati rész, tárgyilagosabbak, és az eseményre koncentrálnak. Ezekben már az események valóságát igazoló tanúk nevei is fel vannak tüntetve.

A csodatörténetek beillesztésével további, az egyéni áhítatkeltésen és az általános, illetve szegedi Mária-kultusz táplálásán túlmutató céljai is lehetnek Konstantinnak. A felvilágosodás korában babonás ízű mellézköngé társult a csodához, olyan dolog, amiben csak a lenézett nép hitt – ilyen vádak még a 19. században is felbukkantak, ahogy arra a mű bevezetőjében utal. Ordinánsz Konstantin egyértelművé teszi művében: Isten végtelen hatalma lehetővé teszi, hogy céljai megvalósításához a természet törvényeivel meg nem magyarázható eseményeket vigyen végbe.

[...] tsak hogy az ellen vitatók is engedjék meg, hogy a' végtelen hatalmú Istennek nem tsak ezer féle, hanem végnélkül sok módjai vannak, hogy a' rend szerént való, és természeti okoknál fogva is eszközöllye, és végre hajtsa azon felséges tzéllyait, melyeket külömben az emberi tehetség végbe nem vihetne.²⁸

A katolikus csodafelfogás apológiája mellett megjelenik nála a csoda racionális, jozefinista szemléletű értelmezése is, vélhetőleg hitvédelmező céllal. Néhol egészen konkrétan rámutat arra, hogy a leírt események valóban nem természetfölöttiek, de általuk kézzelfogható jelét tapasztalja meg a hívő ember Mária és a Jóisten gondviselésének és segítségének.

Noha pedig ezen különös történetből sem következtek én természet erejét haladó tsudatételt; de még is háladatos szívvel kell áldanunk, és dítsernünk a' mindenható Felségnek erejét és Atyai gondviselését, a' ki ezen bátor elszánással a' tűz lángok között küszködő két jámbor híveket két egész óráig sérelem nélkül életekben megtartotta.²⁹

Itt újra azt látjuk, hogy példázattá válik a mirákulum: Ordinánsz így mutat rá arra, hogy Isten ereje nagy, Mária pedig a keresztények legfőbb segítége, és ezért hálával kell tartoznunk az isteni gondviselésnek. Segítségével lehetővé válik a lehetetlennek tűnő krízishelyzetek megoldása is, amely sokak csodálkozását kiválthatja, és ebben az értelemben beszélhetünk itt csodáról.

Történetei végén a ferences külön részt szentel az olyan csodáknak is, mint a megtérések és lelki gyógyulások. Így tovább tágul a fogalom magya-

²⁸ *Uo.*, 45.

²⁹ *Uo.*, 47.

rázata. Véleményem szerint ezzel a csoda értelmezésének összetett jellegére mutat rá, és egyben választ ad a katolikus csodatant bírálók vádjaira. Ezzel újra olyan tanítást és buzdítást kap az olvasó, mely a Máriához mint fő közbenjáróhoz való odafordulásra biztat és bátorít:

[...] azokra függesszük figyelmetességünket, a’ miket naponként látunk, és nagy lelki vigasztalásunkra tapasztalunk, melly sokan az ő gonoszságokban, és fesletségekben megátalkodott bűnösök között ezen szent helyen, megilletődvén, nem tsak lelki nyavalyáikból kigyógyúlnak, hanem az igaz megtérés, és szentelő malasztnak ereje által új életre feltámadnak? [...] Olly keresztények, kik valaha bűnös Magdolnával az ártatlan lelkeket tsalárd keletztéjekben kerítették, és unkdok, ’s fajtalan életekkel a jámbor keresztény híveket mély szomorúsággal eltöltötték, mostan már a véteknek, és erkölcstelenségnek csak árnyékától is futnak, és irtóznak. Ugyan azért méltán és tellyes igazsággal elmondhattuk, hogy Mária az Irgalmasságnak Anyja, kit ezen segítő Boldog Asszonynak kegyelmes képénél ájtatosan tisztelünk, nem csak betegek orvossága [...] hanem [...] az igazán megtérő bűnösök kegyes oltalma, szóval minden szomorúaknak, bűneiken kesergő szíveknek édes vigasztalója.³⁰

E példa kapcsán kell rámutatnunk, hogy itt újra a prédikációkra emlékeztető, közvetlen, tanító hangvételben szólal meg Ordinánsz, ami felvetheti a kérdést: esetleg nem valamely prédikációját másolta-e be ide, hiszen tudjuk, prédikátorként is fontos szerepe volt a ferences közösségben. Erre választ beszédeinek és az itt leírt mirákulumtörténeteknek az egybevetése adhatna. A prédikációk megléte körüli bizonytalanság miatt e feladat még várat magára.³¹

Sikerült-e megvalósítania Ordinánsz Konstantinnak célkitűzéseit, vállalását? Azaz nyomon követhető-e a mű Mária-kultuszra és áhítatgyakorlatra tett hatása?

Sajnos arra vonatkozó adatokat, hogy a művet milyen példányszámban, milyen áron nyomtatta ki a híres szegedi nyomda, nem találtam. Így az olvasóközönség létszámát és társadalmi bázisát nehéz precízen feltárni. Mégis rendelkezünk néhány olyan adattal, amelyből arra következtethetünk, hogy a mű széles olvasóközönséghez jutott el. Elsődlegesen azoknak a ponyvafüzeteknek a sorát kell itt említenünk, amelyek rámutatnak arra: Ordinánsz művének nagy szerepe volt az abban előadott csodás történetek további

³⁰ *Uo.*, 63–66.

³¹ Vö. 3. jegyzet.

folklorizációjában, és így a kultusz fennmaradásában, a kegyhely legitimációjában.³²

Ezekben a füzetekben az Ordinánsz-féle mirákulumtörténetek ad notam, azaz énekelhető verses feldolgozása, valamint a mű áhítati részében található énekek és imák olvashatóak. Sőt, ebből az áhítati célt szolgáló toldalékból önálló ponyvafüzet is készült.³³ Ezeknek köszönhetően a társadalom alsóbb rétegei is megőrizhették ezt a hagyományanyagot. Bálint Sándor feljegyzései szerint az 1900-as évek első felében még énekeltek, imádkozták ezeket.

Az epikus hagyománynak ezek a versbe foglalt változatai szolgálhattak aztán szöveggönyvül a búcsúvezetőknek és híveiknek a Havibúcsú alkalomával. Minden bizonnyal előkerültek a különféle társulati, olvasói alkalmon is. Barna Gábor szíves közlése nyomán tudjuk, hogy gyűjtései során az 1960-as években még találkozott olyan adatközlővel, aki az eredeti Ordinánsz-mű olvasóköriben való felolvasásáról mesélt. A mű hatástörténetének feltérképezését nagyban segítené, ha több adat állna rendelkezésünkre arról, kik, mikor és hol olvasták a könyvet, ehhez azonban szintén további kutatásokra lenne szükség.

Az énekek és imák jól megragadhatóan jelen voltak mind az egyéni, mind a csoportos áhítatgyakorlatokban. Sokkal kevésbé mondható ez el egyes eszmékről és lelkiségek megnyilvánulásáról, ezek kitapintása már nehezebb. Mégis úgy vélem, hogy az áhítatgyakorlatra kifejtett hatásuk vitathatatlan. Így a Telektől átvett és Ordinánsznál hangsúlyosan megjelenő Mária mint Auxiliatrix Szegediensis eszme és a ferencesek lelkisége, Szegedért végbevitt cselekedeteik, azaz lokálpatriotizmusuk is. Nyilvánvaló, hogy itt nem felejtethjük el azt a tényt, hogy Szeged történelme a török idők alatt nagyon szorosan egybefonódott a ferencesek történetével, de ennek tudatosításában, hangsúlyozásában Ordinánsz szerepe meghatározó. Könyvében minduntalan előkerülnek a török korra való utalások, és ahogy már említet-

³² *Legszébb és legújabb éneksfüzet a szegedi csudálatos szűz Mária képe előtt*, kiadta OROSZ István Jászladányban, Budán, 1888; *Égi Gyöngyök: Új ima- és éneksfüzet*, írta VARGA Lajos Jász-Árokszálláson, [é. n.]. További, a kegyhely búcsújára készített ponyvafüzetekről: BÁLINT, *i. m.*, 378; *Vallásos ponyvanyomatványok Bálint Sándor hagyatékában – Religiöse Kolportagedrucke in Sándor Bálints Nachlass*, szerk. N. SZABÓ Magdolna, ZOMBORI István, Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2010, 467, 476–477, 483.

³³ *Három buzgó ima és egy szent ének a Havi boldogasszony szűz Mária tiszteletére. Ájtatos keresztény hívek számára*, Nyomtatott és kapható Fürtös Testvéreknél, Szegeden Bátor Jósika-utca 8. sz.

tem, egy nagy terjedelmű külön fejezetet is szentel a ferencesek hódoltság kori tevékenységének, áldozatvállalásának. Ezen hagyományok továbbörökítése elsődlegesen a későbbi helytörténeteken (Szegedi Kilit, Tömörkény István, Juhász Kálmán, Reizner János és Bálint Sándor),³⁴ valamint a híres Jordánszky-féle *Mária Atlasz*on keresztül történik.³⁵ Ezek mindegyike alapforrásként használja a kegyhelyismertetőt, és így válik a mű a szegedi Havi Boldogasszony kultuszának, a kultusz népszerűsítésének fontos forrásává és megalapozójává.

A máriavölgyi mirákulumos könyvről írott tanulmányában Tüskés Gábor Matthias Zendert idézve a következőket írja: „Egy mirákulumos könyv szövege mindig a tények, a korban általánosan érvényes felfogás, a szerző sajátos nézetei és szándékai, valamint a műfaj hagyományos formái és adottságai közti kölcsönhatás eredményeként jön létre.”³⁶ Ezt tapasztalhatuk meg Ordinánsz Konstantin művében is. A rendről, a kegyhelyről, az itt történt csodákról és csodás eseményekről rendelkezésre álló adatokat használta fel eszközül a szerzetes a katolikus hit Mária-kultuszának és csodatanának védelmezésére, értelmezésére, mindezeket pedig a kegyhelyismertető műfaji kereteibe ágyazta. Művének köszönhetően először került nyomtatott formában a széles nagyközönség elé a szeged-alsóvárosi kegyhely és a helyi ferencesek története. Ezzel Ordinánsz elévülhetetlen érdemeket szerzett a helyi Mária-kultusz és a ferences lelkeség felpezsdítésében.

³⁴ SZEGEDI Antal Kilit, *A Szeged-alsóvárosi fejedelmi templom és kolostor történelmi vázlatja*, Szeged, 1862 (különlenyomat a Szegedi Híradóból); REIZNER, *i. m.*; TÖMÖRKÉNY István, *Szegedi Mária legendák*, Ethnographia, 1909, 160; JUHÁSZ Kálmán, *A licénciátusi intézmény Magyarországon*, Bp., Szt. István Akadémia, 1921; BÁLINT, *i. m.*

³⁵ JORDÁNSZKY Elek, *Magyarországban, s' az aboz tartozó Résekben lévő boldogságos Szűz Mária kegyelem' Képeinek rövid leírása*, Poson, 1836, 100–103.

³⁶ TÜSKÉS, *i. m.*, 91.

